

HAMMURÁPI URALKODÁSA (I. E. 1792–1750)

Babilon a terület ősi települése volt. Nevének legkorábbi alakjából, (Babil[a]), formálták az akkádok a Bab-ili (isten kapuja) elnevezést. Ebből eredt a település görög neve: Babilon. A város a III. uri dinasztia alatt már kerületi székhely volt, de Hammurápi dinasztijának első száz évében területe alig terjedt túl eredeti határain. Nagyon valószínű, hogy a város nem tudott független maradni a nála jelentősebb központok, pl. Iszin és Larsza befolyásától. Hatalmi felemelkedése Hammurápi apjával, Szín-muballittal kezdődött, aki a dinasztia utolsó akkád nevű királya volt. Hammurápitól kezdve a család uralkodói már amorita nevet viseltek.

Hammurápi uralkodásának eseménytörténetét év-nevei tükrözik, a kor szokása szerint ugyanis minden évet az abban történt jelentős eseményről neveztek el. Ezekből kiderül, hogy Mezopotámia valamennyi ősi nagyvárosát meghódította Assur és Elám vidékének kivételével. **i. e. 1762** után vette fel a **Sumer és Akkád királya** címet.

Hammurápi legfontosabb törekvése Dél- és Közép-Mezopotámia felvirágoztatása volt. Ennek érdekében igyekezett minden hatalmat a maga kezében összpontosítani, azaz centralizálni. Tevékenysége azonban nem hatott igazán a peremterületekre, nem kapcsolta be ezeket a gazdaságba. Ezen vidékek lakói Babilont megszálló hatalomnak tekintették, a birodalom ereje csak addig létezett, amíg katonai ereje fennállt. Nem véletlen, hogy birodalomról csak Hammurápi ideje alatt beszélhetünk, egyébként a terület sokközpontú maradt, gazdasági egység nélkül.

Hammurápi törvényei

Hammurápi legnagyobb alkotása „törvénykönyve” volt, mely a Gilgames-eposz mellett az ókori Mezopotámia legfontosabb írásos emléke. A törvények egy 2,25 m magas fekete **sztélére** vésve maradtak ránk. (Több ilyen emlékoszlopot állítottak fel Babilonban és Sipparban a két fő istenség, Marduk és Samas templomában.) A sztélé felső részén egy dombormű látható, ami Hammurápit ábrázolja, amint tisztelettel áll Samas, a napisten, az igazság istene előtt. A dombormű alatt található a 49 hasábra rendezett szöveg, amely elég jó állapotban maradt fenn, csak az utolsó részeit kaparták le. Erre valószínűleg a Mezopotámiába betörő elámi uralkodó adott parancsot, aki a sztélé Susába szállította. 1902-ben itt találták meg a régészek. A sérült helyen 35, az egész oszlopon összesen 282 törvencikk állt. A lekapt részeket a fennmaradt másolatok alapján nagyrészt sikerült helyreállítani. Ezt a szöveget Elő-Ázsiában az írnokok iskoláiban tanították, s mintául szolgált későbbi törvénykönyvek összeállításánál is.

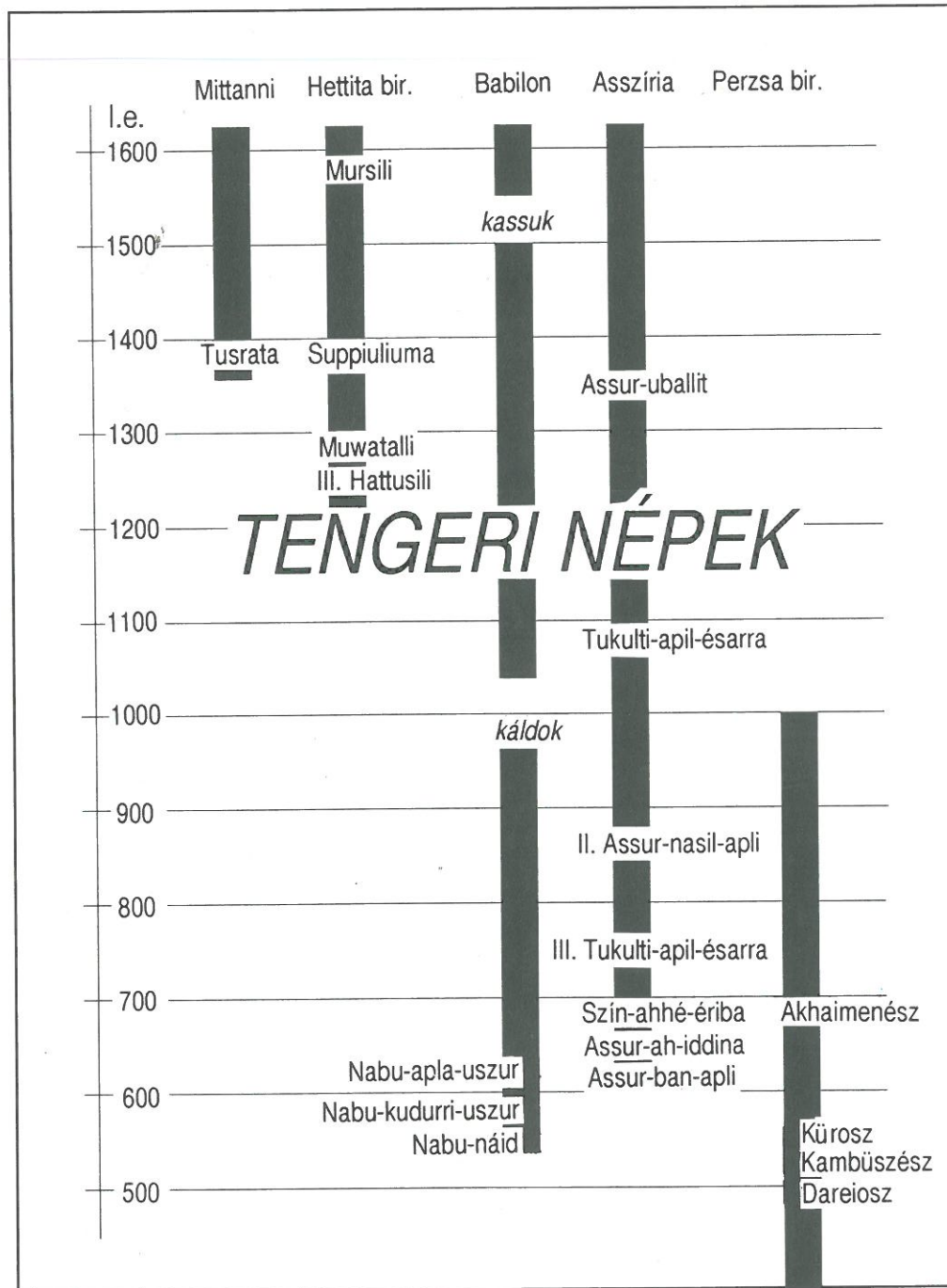
A szöveg három, jól elkülöníthető részből áll. A **bevezetésben** az uralkodó leírta, hogy királyságát az istenektől kapta, Marduk isten kiválasztotta volt. Valóságban apjától örökölte a trónját, ez az isteni kiválasztottságra utaló rész hatalmának „emberfeletti” megerősítésére szolgált. A következő rész arról szól, hogy a király az igazság forrása. Hatalmát azért kapta, hogy „az erős ne nyomja el a gyengét”. Végül felsorolta azokat a jótéteményeket, amelyekben a városokat részesítette. A legyőzött városok felsorolásából pedig az derül ki, hogy a törvényoszlop uralkodásának 30-as éve elején készült.

Ezután következnek a **törvencikkek**, amelyeknek többsége ún. „**igazságos ítélet**”. Ez azt jelenti, hogy valójában nem voltak kötelező érvényűek a bíróságok számára. Nevelő, oktató jellegűek, mintát kívánnak adni az igazságos ítélkezéshez. Minden cikkely két részből áll, az első, a „ha” kezdetű az eset körülményeit írja le, a második tartalmazza az ítéletet.

A **befejező rész** ismét Hammurápi uralmának isteni jellegét, törvényei igazságos voltát hangsúlyozza, s hosszasan sorolja az átkokat, amelyekkel törvényei esetleges eltörlőit megátkozta.

A király jogtudósai valószínűleg hosszú éveken át dolgozhattak a szövegen. Felhasználták a korábbi sumer jogi irodalmat, de sok új törvényt is alkottak. Ezek a korábbi törvénykönyvek szelleméhez képest többnyire visszalépést jelentenek. Példa erre a testi sértések büntetése, amely a sumereknél már pénzbírság formájában történt, míg Hammurápi a „**szemet szemért, fogat fogért**” elvet alkalmazta. Ezt a barbár törvénykezési elvet nevezzük **lex talió-nak** (az **azonos megtorlás elve**), ami a sivatagi nomádok (amurruk) jogszokását tükrözi.

Mai fogalmaink szerint a Hammurápi-sztélé polgári törvénykönyv, amelyből részletesen megismerhetjük a magántulajdonra vonatkozó jogi szabályozást. Ugyanakkor nem érinti az államszervezet, a büntetőjog stb. területét.

Az ókori Kelet népei az i. e. 16–10. században

NAGYHATALMAK AZ ÓKORI KELETEN

Ha az i. e. 16. századi Kelet politikai térképére tekintünk, látványos változásoknak lehetünk tanúi. A térképet az Anatóliából és a Közel-Kelet zord északi és keleti hegyeiből leereszkedő nomád, szekeres-lovas népek rajzolták át. Mezopotámia tágas térségeinek megszállása több évszázados folyamat, inkább lassú beszivárgás, mint váratlan rajtaütés benyomását kelti. Az előbbire jó példa a Tenger-vidéken élő kassúk betelepődése a hanyatló óbabiloni államba, ám az utóbbira is akad, mégpedig a hükszósok betörése Egyiptomba.

„Elözönlötték a földet, mint a sáska, rajra raj.
Karjuk vadas hálóként feszült a mezőn,
karjukból senki sem menekült,
karjukból senki sem szabadult...”

Korábban Mezopotámiát városállamok osztották fel, melyeket néha egyesített egy-egy vezető város kiemelkedő képességű uralkodója, mint az akkád Sarrukín vagy az amurru Hammurápi, ám az i. e. 16. századra több, egymással hadakozó kisebb-nagyobb „birodalom” jött létre. Állandó területű államokról nem beszélhetünk: az erőviszonyoknak megfelelően néhány év alatt többszörösükre növekedhettek, esetleg töredékükre zsugorodhattak. Állandónak csupán az állam központját – a fővárost és környékét – tekinthetjük, melyeket „baráti szövetséges”, valójában azonban függő, alárendelt (vazallus) államocskák gyűrűje vett körül.

A térségben három jelentősebb államalakulat próbálta befolyását érvényesíteni: **Mittani**, a **Hettita Birodalom** és **Asszíria**. A többi államnak nem maradt más, mint meghódolni e három hatalom valamelyikének, vagy a távoli, de éppoly hatalmas **Egyiptomnak**. Íme egy, a fáraóhoz írt hízelgő levél részlete: „Királyhoz, Uramhoz, Istenemhez és napomhoz szól a te szolgád..., Hétszer meg hétszer borulok Uram, Istenem és napom elé. Tőlem tudja meg Uram, királyom, hogy én örökké szolgád vagyok és Uram szavaitól sohasem térek el...”

A vas és a ló birodalmi

Az ókori Kelet életében forradalmi változásokat hozott a **lóval** és a **vassal** való megismerkedés. Lovak és **harci szekerek** birtokában a vasfegyverzetű seregek hatalmas területeket vonhattak ellenőrzésük alá, ezért a lónevelés és a vasgyártás titkát féltékenyen őrizték. Hozzáértő lótenyésztőnek számítottak a hurriták, a vas monopóliumát pedig a hettiták birtokolták. Igyekeztek is elodázni minden vasat kérő üzenetre adandó választ: „Ami a jó minőségű vasat illeti, amiről írtál nekem, jelenleg nincsen jó vas ... raktárainban. Vasgyártásra pillanatnyilag kedvezőtlen az idő ...” – hárított el egy kérést a hettita király. S bizony a kisebb szövetségesek is hiába vártak a királyi

jóindulatra, a hettiták ugyanis jól tudták, hogy akié a vas, azé a hatalom Mezopotámiában.

No meg persze azé, aki a lóval bánni tud. A ló olyan fölényt jelentett a hódítóknak, amelyet a meghódítottak csak úgy tudtak megtörni, ha megtanultak bánni a kezdetben rettegett állattal. Lovagolni ugyan veszélyes multság volt, hisz jó nyereg és kengyel híján a lovas kézzel-lábbal kapaszkodott, s nemigen volt módja a fegyverforgatásra; mégis megérte megtanulni. A ló elsősorban – már csak drágasága miatt is – a harcosokat kellett, hogy szolgálja. Ha lovaglásra még nem is, de a harci szekerek vontatására kiválóan alkalmas volt. Alkalmasabb, mint a már évezredek óta használt, ám lassúbb és kisebb teherbírású vadszamár, a kulán. Hogy milyen sokra tartották az újonnan megszelídített jószágot, megsejthetjük egy korabeli, a fáraóhoz címzett levélből: „Én jól vagyok. Neked, országodnak, háznak, feleségeidnek, fiaidnak, főembereidnek, lovaidnak, harci szekereidnek legyen jó...” Maga a fáraó is hasonlóan ír: „Én jól vagyok, házam, feleségem, fiaim, főembereim, lovaim, harci szekereim, harcosaim tömege jól van, és országom szíve nagyon jól van!”

Lóábrázolás egy egyiptomi újbirodalmi falképen

Mitanni

Az i. e. 15. század közepén válik vezető hatalommá. Az ország lakói, a **hurrik** a Van-tó környékéről valamikor az i. e. 20. században vándoroltak Szíria és Mezopotámia északi területeire. Birodalmuk rövidesen Fönícia északi részétől az iráni hegyvidékig terjedt. Királyaik kezdeti háborúskodás után jó viszonyba kerültek a terjeszkedő egyiptomi Újbirodalommal. Legnagyobb uralkodójuk, **Tusratta** gyakran fordult barátságos hangú levéllel III. Amenhotep fáraóhoz: „Testvérem is törekedjék jó viszonyra velem, és testvérem küldje ide követeit, hogy testvérem üdvözlését elhozzák nekem, és én meghallgassam...” A király testvérenek nevezi a fáraót, ami azt jelenti, hogy egyenrangúnak érzi magát vele. Nagyapja még azt is megengedhette magának (egy világbirodalom urával szemben!), hogy a lányát feleségül kérő fáraót hatszor visszautasítsa. Igaz« hetedszerre elküldte! **Vassukanniból**, a hurrita fővárosból gyakorta indultak követek a fényes Thébába, nemcsak üdvözléssel, hanem kisebb-nagyobb „kéresekkel” is: „Most, amikor mi vagyunk barátok, ez a mi barátságunk tízszer nagyobb, mint az én atyámmal való. És most ezt mondom az én testvéremnek: juttasson nekem az én testvérem tízszer annyit, mint amennyit atyámnak juttatott! Küldjön tehát az én testvérem sok aranyat, megszámlálhatatlanul sok aranyat küldjön nekem az én testvérem, több aranyat küldjön nekem az én testvérem, mint atyámnak küldött!”

A gazdag Egyiptom számára nem volt szokatlan az efféle kérés, hisz a mezopotámiai államok szűkölködtek a nemesfémekben. Az esetleg kapott aranyért cserébe állatokot, harci kocsikat, rabszolgákat küldtek, ha küldtek. Mert a birodalmak közti barátság nem volt önzetlen, hanem a kölcsönös érdeken alapult. S bizony a kis városállamok követi gyakorta hiába kopogtattak segítségért. Egyiptom vagy Mitanni csak akkor volt irányukban jóindulatú, ha érdeke úgy kívánta. A két nagy birodalom szövetségi kapcsolata is akkor mélyült el igazán, mikor új ellenfél tűnt fel az északi határokon, a veszedelmes ütemben terjeszkedő hettita állam. A hettita uralkodó támadást intézett Tusratta ellen, ám nem járt sikerrel.

„Testvérem, az egész hettita ország elpusztult... én levertem őket”: tudósította a hurri király fáraó barátját, III. Amenhotepet. Ám a hettita király nem esett kétségbe, hanem szövetségeseiket keresett a Mitanni-ellenes államok között, s az újabb támadásokat a hurrik már nem voltak képesek kivédeni. Egyiptom nem tudott érdemi segítséget nyújtani szorult helyzetben lévő barátjának, mert ez idő tájt Ehnaton fáraó erejét teljes mértékben lekötötte a thébai Ámon-papsággal vívott hatalmi harc. A magára maradt Mitanni végül meghódolt a hettiták előtt. Az i. e. 14. század kezdetén új nagyhatalom született, a már Egyiptommal is határos Hettita Birodalom.

A hettiták

A Kis-ázsiaiában letelepült hettita törzsek már az i. e. 18. századtól szereplői a Kelet történelmének. Mursili nevű uralkodójuk i. e. 1595 körül magát a kincses Babilont is kifosztotta, ám e siker után a hódító lendület megtört, s a belső viszályok magát az államot is meggyengítették. A zavar oka elsősorban a király megválasztásának bizonytalan módjában rejlett. A birodalom ugyanis törzsek szövetségéből állt, s ezek arisztokráciája választotta, de le is válthatta, sőt alkalmasint halálra is ítéltette (!) királyát. A tényleges hatalmat a vaskorokkal és harci kocsikkal rendelkező előkelők birtokolták. A nemzetségek vezetőiből álló tanács, a **Pankus** még az utódlás kérdésébe is beleszólhatott, ezért az i. e. 15. században **Telipinu** király kiadta az első hettita törvényeket, melyek a trónöröklést is szabályozták:

Hattusas „oroszlános kapuja”

„Mostantól kezdve aki én utánam király lesz, testvérei, fiai, rokonai, nemzetségének tagjai és harcosai összetartók legyenek... Mostantól kezdve Hattusasban [a hettita főváros, s ma Bogazkale, Törökország] a királyi család egy tagja ellen se történjenek gonosz cselekedetek... Ne bocsáss meg senkinek, hanem éppen ellenkezőleg, szigorúan járj el... Akkor te jól jársz, az ország ellenségeit legyőzve tartod”.

A törvények szigorúságáról beszélnek, ám korántsem olyan mértékűről, mint Hammurápiéi. Nem ismerték a talió, tehát a szemet szemért elvet, s a büntetések is inkább jóvátétel, mintsem szigorú megtorlás jellegűek.

E törvények rendkívüli jelentőségűek, hisz az egyedüli összetartó erőt képviselték egy olyan birodalomban, melynek lakói legalább nyolcféle nyelven beszéltek, s ráadásul közös vallással sem rendelkeztek. („A hettitáknak ezer istene van” – írták a kortársak.) A soknépű, sokistenű birodalmat a hettita nép tartotta össze és vezette idegen országok ellen. A szervezés nehézségeire jól utal az, hogy Telipinu halála után több mint száz esztendeig tartott az „erőgyűjtés”, míg az i. e. 14. század közepén a nagy hódító, **Suppiluliuma** új hadjáratokra vezethette seregeit.

Uralkodásának kezdetén meghódította Mitannit, de a kor szokásaitól eltérően nem hurcolta rabságba a hurrikat, hanem legyőzött fejedelmükhöz adta lányát, s az országot „baráti szövetségesként” kapcsolta birodalmához.

Hettita „hieroglifák”
(A felirat érdekessége, hogy a jelek kiemelkednek a háttér síkjából)
i. e. 14. sz.

Nemsokára Fönícia és Szíria is a kezére került. A fenyegetett kis városállamok kétségbeesetten fordultak Egyiptomhoz. „Ha meg kell is halnom, nem megyek a hettiták királyához. Én Uramnak, az egyiptomiak királyának vagyok szolgálója... Uram, ha nem tud jönni, küldjön segítséget, sereget...” – írja egyikük fejedelme. De Ehnaton fáraó a Mitanniban történetekhez hasonlóan, nem nyújtott segítséget. A hódítások után a hettita birodalom a vallási viszályok által meggyengített Egyiptom szomszédságába került. A két hatalom viszonya szívélyesnek indult, Suppiluliuma levélben üdvözölte a fáraót – „Te, testvérem, most léptél atyád trónjára és miként én és atyád egymással ajándékokat váltottunk, éppen úgy legyünk egymással jóbarátok ...”

Ehnaton halála után óriási lehetőség nyílt Suppiluliuma számára, hogy az egyiptomi trónt békés úton megszerezze. A mesés sírleleteiről ismert Tutanhamon fáraó ugyanis fiatalon és gyermektelenül hunyt el, s özvegye hettita királyfit kért férjül. A király el is küldte fiát, ám őt útközben a királyné ellenfelei meggyilkolták. Ezek után a hettita hadüzenet elkerülhetetlen volt. **Muwatalli**, Suppiluliuma unokája pedig már élethálharcot vívott a megerősödő Egyiptom talán legismertebb uralkodójával, II. Ramszszszel.

Az egyesítés

„Győzelmesen haladtam a folyó irányában lefelé, hogy visszaszorítsam az ázsiaiakat Amon parancsára, aki a helyes parancsokat adja ... visszavertem az Egyiptomba benyomulni akaró ázsiaiakat... Az éjjelt hajómon töltöttem, és a szívem boldog volt.”

E szöveg az egyesítés eseményeit beszéli el, ezek közül is az utolsó hükszösz ellenállók legyőzését.

Ám a Nílus-deltában a harcok nem értek véget a hódítók kiűzésével, az egyesítő fáraó, Jahmesz folytatta a hadjáratokat Palesztína irányába is. A győztes uralkodó székhelyét Thébába helyezte, mely az egyiptomi Újbirodalom központja, s egyben ókori Kelet leggazdagabb városa lett. Jahmesszel kezdődött az ország történetének legdicsőbb korszaka, a 18. dinasztia uralma. Az i. e. 1550 körül kezdődő periódus jellemzői a nagy hódítások, az élénk diplomáciai tevékenység, a belső béke s a gazdagságot jelző látványos építkezések.

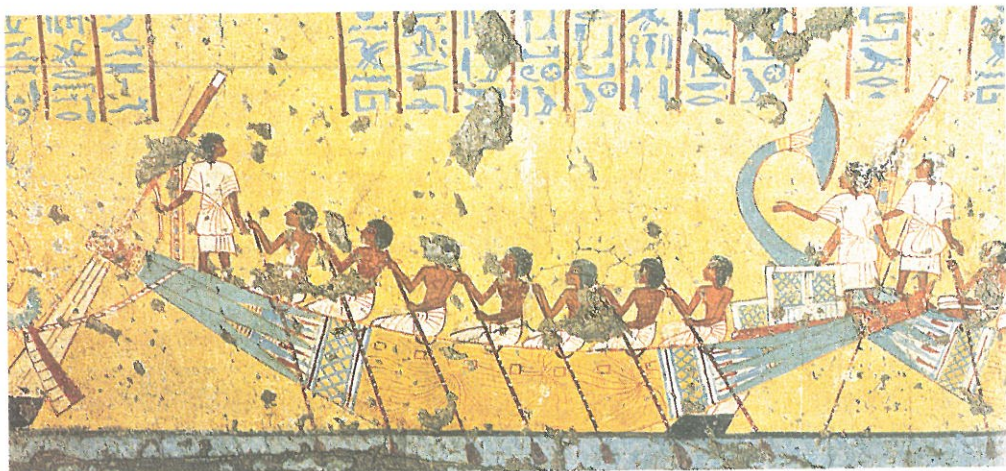
A dinasztia első tagjai Núbiában a harmadik zuhatagig terjesztették ki Egyiptom határait, északon pedig az Eufrátesz partjáiig jutottak az egyiptomi seregek, ám a valódi erőpróba nem került sor: a térség legerősebb állama, Mitanni kitért az összecsapás elől.

A fáraónő

A kezdeti háborúk utáni rövid békeperiódusban került a fáraói trónra **Hatsepszut** fáraónő, aki mostohafia, III. Thotmesz helyett, annak kiskorúsága idején uralkodott. Egyiptom hosszú történelme alatt – ellentétben a közhiedelemmel – nem ritka a női uralkodó, ám ő kivételes személyiség volt. A királynő uralkodását látványos építkezésekkel és a kereskedelem fejlesztésével kívánta emlékezetessé tenni. Parancsára i. e. 1480 körül tengeri expedíciót indítottak Szómália és Dél-Arábia partvidékére, azokra a területekre, melyeket **Puntnak**, az istenek országának is neveztek aranyban, tömjénben és fűszerekben való gazdagsága miatt. Az expedíció leírása fényt vet az ókori kereskedelem részleteire: „Punt fejedelme megérkezett, és magával hozta az adót. Punt országának törzsfői megjelentek, és üdvözlésként meghajoltak,

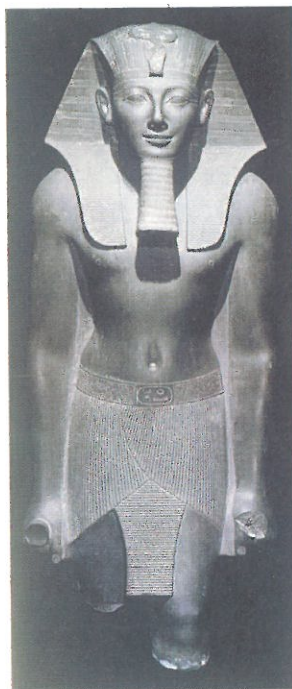

Hatsepszut fáraónő

Egyiptomi hajók (újbirodalmi falkép)

hogy fogadják a királynő katonáit. Dicsőítették és magasztalták Amont, az istenek királyát. A hajókat teljesen megrakták Punt országának értékes termékeivel ... jó illatú gyantával és friss tömjénnel, nagy mennyiségű ébenfával, elefántcsonttal ... szemfeskével és kutyafejű majmokkal (pávián) és agarakkal, továbbá leopárdbőrrel és benzülöttekkel és gyermekeikkel ...” Nyilvánvaló, hogy az út a közvetítő kereskedelem kikapcsolását célozta. S a szöveg azt sugallja, hogy Punt az adóját róttá le, de valójában cserekereskedelemről van szó.

A nagy hódító

III. Thotmesznek (i. e. 1490–1436) 22 évet kellett erős kezű mostohaanyja árnyékában töltenie, míg trónra került. Hatsepszut politikáját megváltoztatva, már uralkodásának első esztendejében hadjáratot vezetett Szíria irányába. Húsz esztendő alatt összesen 17-szer hagyta el hadai Egyiptomot. Az újfajta íjjal, bárdal, kopjával, karddal és főleg harci szekerekkel felszerelt egyiptomi seregek ellen 350 kis szíriai városállam **katonai szövetséget** (koalíciót) hozott létre, melyet hurrita harcosok is támogattak. Az első ütközetre a szíriai **Meggido** mellett került sor, s történetét a karnaki Amon-templom feliratai beszélik el:

„Amidőn ők látták, hogy őfelsége hatalmas lett fölöttük, fejvesztetten menekültek Meggido felé, félelemmel teli arccal. Otthagyták lovaikat, arany és ezüst harci kocsijait. Felhúzták őket ruháiknál fogva ebbe a városba ... ugyanis népe bezárta ezt a várost ... Ó, jaj, Őfelsége katonái bárcsak ne cselekedtek volna úgy, ahogy megkívták, hogy kirabolják az ellenség vagyonát! Ők elfoglalhatják volna Meggidót ...”

III. Thotmesz

A fáraó harci kocsiján

A szövegből kiderül, hogy fáraó meglepetésen alapuló, merész haditerve bevált, az ellenség érdemi ellenállás nélkül megfutott. Hogy lényegében vér nélküli győzelem volt, bizonyítja, hogy az ütközetben csak 83 kéz került az egyiptomiakhoz – a halott ellenséges harcosok levágott jobb kezével igazolták, ki mennyi harcost ölt meg közülük. A kor hadviselésének egyébként is gyakori hiányossága, hogy a fegyelmet (pedig az egyiptomiak mindent megtettek érte) csak az ütközet alatt sikerült fenntartani, utána szabad rablás következett, mely lehetőséget nyújtott a megvert ellenségnek a menekülésre. A zsákmány viszont óriási volt: 924 drága harci kocsi, kétezer ló, több mint húszezer birka, 207 ezer zsák búza és még számtalan egyéb érték került az egyiptomiak kezére. A nyolcadik hadjáratban Thotmesz hadai feldúlták Mitannit, ám átütő sikert nem értek el a végső ütközet elől kitérő hurriták ellen. Így sajátságos pathhelyzet alakult ki, ami később lehetővé tette a két nagyhatalom közeledését, majd Thotmesz utódai alatt a békekötést.

Az Újbirodalom külpolitikája

A hadjáratok a kor világbirodalmává tették Egyiptomot: a feltörekvő hettita és asszír birodalom éppúgy, mint Babilon vagy Mitanni ajándékokkal próbálta megvásárolni a fáraók kegyét. A meghódított kis államok néhány városában egyiptomi helyőrséget helyeztek el, de általában békén hagyták az ott élő népeket. Csupán azt követelték meg, hogy fejedelmek gyermekeiket Thébába küldjék a szövetség zálogaként, valójában inkább túsznak. Az idegen udvarokba pedig nemsokára megérkeztek az első egyiptomi követek, akik egyszersmind országuk kultúrájának képviselői is voltak. Az országra a jólét korszaka köszöntött **III. Amenhotep** (i. e. 1402–1364) uralkodása idején. A fáraó hadjáratokat nem vezetett, diplomáciai tevékenysége viszont annál élénkebb volt. Különösen aktív kapcsolatot tartottak fenn Tusratta udvarával, a fáraó egyik felesége is Mitanniból érkezett. Tell el-Amarna faluban előkerült 300 olyan agyagtábla, mely a kor diplomáciai levelezését tartalmazza.

A fáraó elé ajándékkal járuló „idegenek” (újbirodalmi falkép)

Ezek alapján több-kevesebb pontossággal rekonstruálhatóak az egyiptomi külpolitika alapelvei.

Hamar kiderült, hogy ügyesen politizálni nehezebb, mint évről évre pusztító hadakat küldeni Mezopotámia gazdag területei felé. A függőségben lévő államocskák ugyanis féltékenyen figyelték egymást, s igyekeztek a másikat „kitúrni” Egyiptom kegyéből. Ráadásul Egyiptomnak minden féllel jó viszonyra kellett törekednie, hogy befolyását megőrizze. A levelekből látható, hogy az ország legfontosabb partnere Mitanni – a kor első mezopotámiai hatalma – s a kassú Babilon voltak. E két állam fejedelmét testvérnek szólította a fáraó, ám ez kölcsönösen érvényesült.

Íme, két megszólítás:

„Egyiptom királyának, testvéremnek mondja Tusratta, Mitanni ország királya, a te testvéred.”

„Babilon királyának, testvéremnek mondja Amenhotep, a nagy király, Egyiptom királya, a te testvéred.”

A fent említett két uralkodó kérdőre is vonhatta a fáraót, ha más, velük ellenséges hatalom követeit fogadta.

„És most: az assurbeliek (asszírok), az én alattvalóim – én nem küldtem őket hozzád, ez az ő elhatározásuk. Miért mentek be a te országodba? Ha szeretsz engem, ők nem kötnék semmiféle üzletet! Üresen bocsásd haza őket ...” – feddi meg „testvéret” a babiloni király.

A fáraói dinasztiaival rokonságba kerülni nagy megtiszteltetésnek számított. Babilon királya is, hogy előkelő rokonságával hivalkodhasson, fáraólányt kért feleségül, s mikor nem kapott, így írt: „Király vagy, azt teszel, amit akarsz. Ha adod, ki szólna bármit is. Vannak nagy lányok, szép nők: egy szép nőt küldjél, amint jónak látod. Ki merné mondani: ő nem a király lánya!”

Ám a kisebb szövetségesek számára ilyen egyenjogú politizálásra nem nyílt lehetőség, legfeljebb alázatos kéréssel fordulhattak urukhoz: „A király, az én uram lábához hétszer meg hétszer leborultam. Nézd, én a király szolgája és házának kutyája vagyok ... és az országot ... az én uram számára őröm ...”

Az egyiptomi politika fő célja a Kelet hatalmi egyensúlyának fenntartása volt. Igyekezett megakadályozni, hogy bármely elő-ázsiai – az egyiptomiak által barbárnak tartott – állam túlságosan megerősödjön. Ez III. Amenhotep uralkodása idején sikerült is, de fia, IV. Amenhotep alatt úgy tűnt, hogy Egyiptom nagyhatalmi helyzetének egyszer s mindenkorra vége. Ennek oka nem a megváltozott külpolitikai helyzet, hanem, hogy a fiatal fáraó nagy jelentőségű belső reformokra szánta el magát...

Az Amarna-reform

Az előzmények

A 18. dinasztia sikeres hódító fáraói a kor „világhatalmává” tették Egyiptomot. Ám az országba áramló hihetetlen mennyiségű zsákmány és adó nemcsak a fáraói kincstárt gazdagította, jutott belőle bőségesen az isteneknek is. Elsősorban a thébai Amonnak, az istenek királyának, aki az Újbirodalom legfontosabb istenségévé vált.

Templomai valóságos várost alkottak, földjei sok ezer hektárra terjedtek, s aranyban-ezüstben való gazdságukra pedig fényt vet a következő korabeli szöveg: „[a fáraó] Megsokasította aranyból, fehéraranyból [arany-ezüst ötvözet], bronzból és rézből való áldozati asztalaikat vég nélkül. Megnövelte a templomok minden jövedelmét duplára, háromszorosára, négyszeresére ezüstben, lazúrkőben, ... felséges drágakőben ... s vég nélkül minden jó dologban.”

Az adományok következtében Amon papjainak vallási és ezáltal politikai szerepe is megnőtt. Néha még vezíri tisztségig is emelkedhettek. Azzal, hogy gazdaggá tették a templomokat, a fáraók hatalmi vetélytársat is teremtettek maguknak. Ez annál is kellemetlenebb volt, mert az uralkodók szeme előtt ismét óbirodalmi elődeik istenséggel felérő hatalma lebegett. E kor több ábrázolásán az uralkodó önmagának mint istennek mutat be áldozatot, s ez éppúgy kiváltotta a thébai papság ellenkezését, mint az országban meghonosodó, újonnan érkezett elő-ázsiai kultuszok. III. Amenhotep fáraó udvarában különösen nagy befolyással bírtak az ázsiai istenek s a több száz fős hárem ázsiai tagjai.

IV. Amenhotep uralkodása

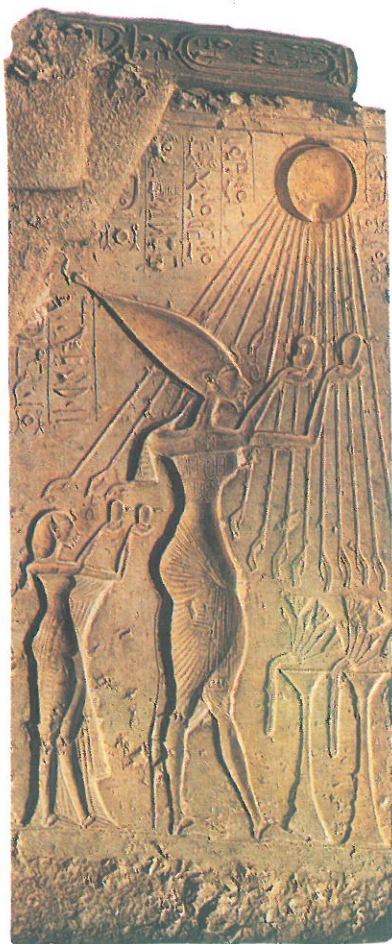
A fáraó és a hatalmát féltő thébai papság közti nyílt szakításra az Újbirodalom talán legérdekesebb uralkodó-egyénisége, **IV. Amenhotep** (i. e. 1364–1347) alatt került sor. A fiatal uralkodó a thébai udvar fényében felnőve tapasztalhatta Egyiptom nagyhatalmi helyzetének előnyeit, ám hátrányait is, s trónra lépte után elhatározta, hogy leszámol az idegen kultuszokkal és az Amon-papsággal. Megpróbált gyökeresen szakítani az eddigi hagyományokkal, s a vallási élet középpontjába egyetlen istent helyezett: **Atont**. Ennek ellenére mégsem beszélhetünk szigorú értelemben vett egyistenhitről (**monoteizmus**), hiszen a reform kezdetén az új hit még megtúrta maga mellett a hagyományos kultuszokat. Később ugyan megpróbálta háttérbe szorítani őket, de ez teljeseen sosem sikerült.

Az Aton-kultusz

IV. Amenhotep feleségével, a szépséges **Nofretitivel** és udvarával elhagyta Thébát, s a várostól 400 kilométernyire új fővárost alapított, **Ahet-Atont** (jelentése: Aton fényhegye), melynek mai nevééről – **Tell el-Amarna** – egy egész korszak kapta nevét.

Aton, a **napkorong**, nem volt ismeretlen az egyiptomiak előtt, de igazi jelentőséget csak a reformban kapott. Az isten kultusza a **Napnak** mint égitestnek a kultuszát jelentette. Leggyakoribb ábrázolása a magából kezekben végződő sugarakat kibocsátó korong. Aton az életet adó istenség, kinek legfőbb papja a fáraó. Ő az, aki legközelebb áll Atonhoz: nemcsak papja, hanem kiválasztottja is. IV. Amenhotep nevét is megváltoztatta **Ehnatonra**, melynek jelentése: „Aki üdvös Atonnak”.

A fáraó, aki életét tette fel reformja sikerére, rajongó vallásszállással fordult a Nap felé. Az óvatos kezdetek után, uralkodása második szakaszában már türelmetlen sietséggel próbálta meggyökeresíteni az új vallást: Amon templomait bezáratta, nevét minden fellelhető helyről kivakartatta. (A név ilyen eltüntetése az örökre való megsemmisülést jelentette. E mágikus módszerrel gyakorta éltek az ókori Kelet államaiban.) Ehnaton nemcsak Amon, hanem más istenek kultuszait is igyekezett háttérbe szorítani, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy Atonnal helyettesítse őket. Nemcsak Egyiptom, hanem minden ország egyetlen istenév kellett volna válnia. Aton tiszteltére a fáraó gyönyörű himnuszt írt, melynek hatása oly nagy volt, hogy még a Bibliába is bekerült:

„Megalkottad a messzi eget,
 hogy bennne ragyogjál
 hogy mindazt láthassa szemed,
 aminek te adtad a létet,
 egyes-egyedül te,
 kúszva zenitre törő
 eleven-fényű korong,
 te tündöklő, ragyogó,
 távoli s oly közeli.
 Millió alakot hoztál létre magadból,
 szántóföldeket, városokat, falukat,
 folyókat és utakat.
 Téged szemtől szembe lát a tekintet,
 mert a világ felett te vagy a nappali-
 fényű korong...”

(Molnár Imre fordítása Kákosy László nyersfordítása alapján)

A reform kudarca

Egyetemes jellegű monoteizmust nyilatkoztató ki himnuszában, de még Egyiptomban sem sikerült elfogadtatnia: az ország lakóinak többsége szembefordult az új vallással. Különösen a hadsereg nézte rossz szemmel az újmódi változásokat, ami érthető, hisz a vallási küzdelem hevében Ehnaton kevés figyelmet fordított a hódításokra és a már meghódított területekre. Pedig ez biztosította a hadsereg „kenyerét”.

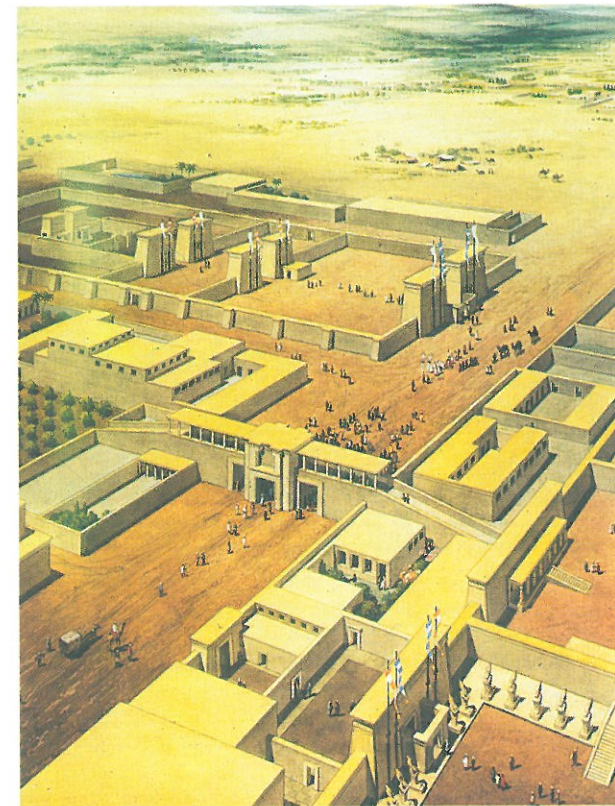
Ehnaton áldozatot mutat be Atonnak

Az újonnan meghódított területeket amúgy sem sikerült még teljesen Egyiptom hűségére téríteni, így ezeket az ország néhány esztendő leforgása alatt el is vesztette.

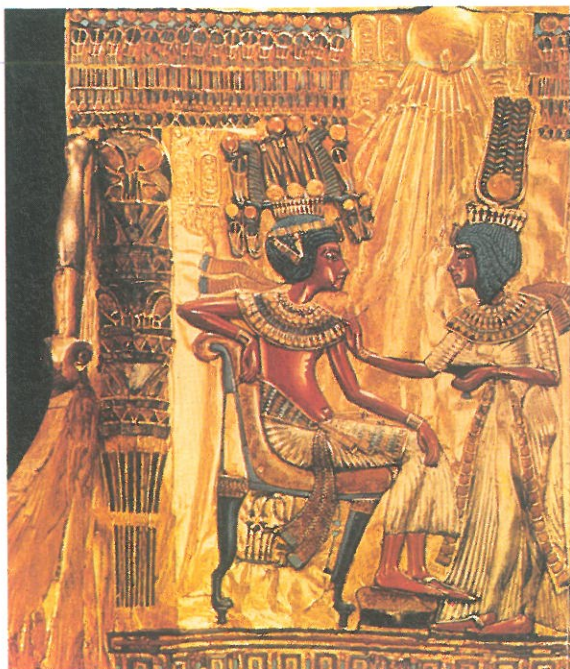
Ehnaton új hivatalnokréteget hozott létre, mely a királyi kegyért cserébe hűségesen támogatja az újításokat.

„Előléptetett engem az én uram, mert megvalósítottam a tanítását, hallgattam az ő hangjára szüntelenül” – írja egyikük. Az újonnan létrehozott hivatalnokréteg azonban nem volt elég erős ahhoz, hogy országosan elterjessze Aton kultuszát, így ez nem is nagyon jutott túl az új főváros falain. Az ókor talán legcivilizáltabb, lelakályosabb városát idegen – ázsiai, líbiai – zsoldosok őrizték. A város mindössze 15 évig volt lakott, majd Ehnaton halála után elnéptelenedett, kövei jelentős részét széthordták. Ám a feltárt romok így is templomokkal, palotákkal, parkokkal, tágas lakóházakkal teli, kiválóan tervezett és épített településről árulkodnak. Legfontosabb épülete Aton nagy temploma volt. Szerkezete eltér a korábbiakétól; nem voltak benne istenszobrok, sem ezek hagyományos kápolnája, s a kultusz szertartásait is maga a fáraó és kísérete végezte papok helyett. Az épület nyitott volt, hogy Atonnal, a napsugarakkal közvetlenül érintkezessenek az áldozatokat bemutatók. Szembetűnőek a változások az eddig főként a halotti kultuszt szolgáló képzőművészet terén is. Jelentős mértékben módosították az ábrázolás módját s a hagyományos művészi ideált. Arra törekedtek, hogy a valóságot reálisan – néha túlzottan is reálisan – ábrázolják. Ennek jó példái a királyi családról készített portrék, melyekről vastag combú, beesett mellkasú, torzított koponyájú emberalakok tekintenek ránk, akik áldozatokat mutatnak be vagy éppen mindennapjaikat élik. Ám az új művészet sem terjedt Amarnán túl, s az addigi másfél ezer év művészeti tradícióit sem sikerült kiirtani, mint ahogy a vallásiakat sem.

Ráadásul a fáraónak nem volt fiúutóda, aki a reformokat továbbvihette volna. Élete végére feleségétől is elhidegült, pedig Nofretiti a reformjaiban is társa volt. Lányainak férjeire várt ez a nehéz feladat, de ehhez sem elegendő vallási, sem megfelelő politikai erő nem állt mögöttük. Élete utolsó éveiben valószínűleg maga a fáraó is belátta az egyedülálló terv kudarcát. Sírja és múmiája elpusztult fővárosával együtt.

Amarna városa (rekonstrukció)

Tutanhamon és felesége (újbirodalmi falkép)

Tutanhamon

Tutanhatonnak, az utódnak ki kellett egyeznie Aton ellenfeivel. Még nevét is megváltoztatta Tutanhamonra. Aton kultusza még egyelőre fennmaradt, de Amon hamar visszanyerte korábbi befolyását.

„Mikor őfelsége trónra lépett mint király, az istenek és az istennők ... már-már feledésbe mentek. Kápolnáik pusztulóban voltak, s romhalmazzokká lettek, benőve növényekkel ... Az istenek hátat fordítottak ennek az országnak” – beszéli el a fáraó egyik felirata, majd ezek után így folytatja – „Őfelsége emlékeket készített az isteneknek ... Újjáépítette szentélyeiket mint végtelen időre és örökkévalóságra szóló emlékeket. Többet adott, mint amennyi előtte volt, s túlment azon, amit az ősök ideje óta tettek ...”

Amon győzelme azonban a szöveg ellenére sem a fáraó, hanem a papság és a hadsereg makacs küzdelmének eredménye. Mégis, a fiatalon elhunyt fáraó nagy sietséggel készített sírját gazdagon díszítették, ha nem is oly mértékben, mint elődeiéit. Jelentősége felbecsülhetetlen, mert ez az egyetlen megmaradt temetkezési együttes, melyet 1922-ben talált meg Howard Carter angol egiptológus.

Tutanhamon magára maradt özvegye kétségbeesett lépésre szánta el magát: levelet küldött a hettita királyhoz, hogy a zavargó országba új fáraót hozzon: „Férjem meghalt, fiam pedig nincsen. Rólad viszont azt beszélnek, hogy sok fiad van ... Add hát nekem egyik fiadat, ő legyen férjem, Egyiptomban pedig a király!”

Suppiluliuma, a hettita király, elküldte fiát, de a herceg sohasem érkezett meg. A királyné ellenfelei, akik maguknak akarták a hatalmat Egyiptomban, meggyilkolták. A hettiták nem hagyták megtorlatlanul a történeteket: a fáraó nélkül maradt Egyiptomnak szembe kellett néznie Elő-Ázsia legerősebb birodalmával ...

II. Ramszesz és a hettita birodalom

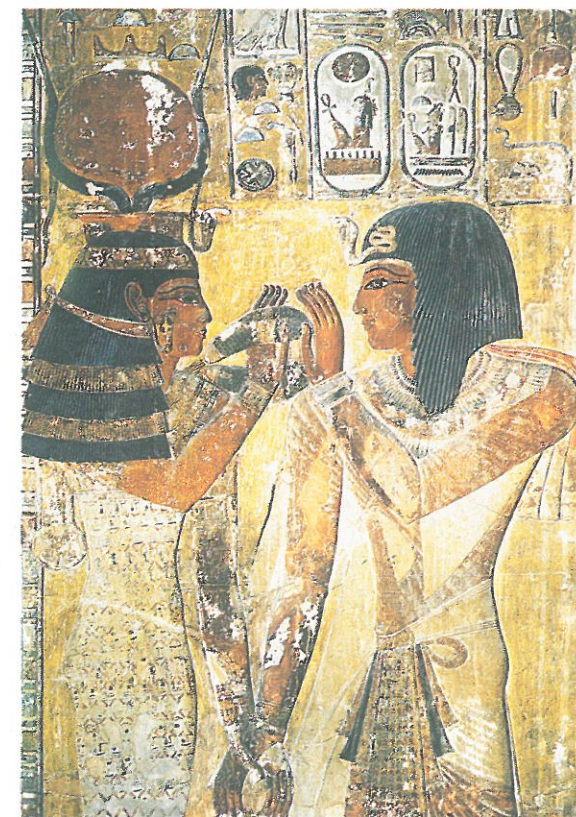
A rend megteremtése

A Tutankhamon halála utáni zavaros időszak a hadseregnek kedvezett, sikerült is megszereznie a hatalmat Egyiptomban. E sereg vezérei alapították a 19. dinasztiát. A dinasztia fáraóinak kellett az országot a hettita támadástól megvédeniük s a birodalom megtépázott tekintélyét helyreállítaniuk. Céljuk eléréséhez az Amarna-reform teljes elfeledtetését s a hódítások politikáját vállalták.

A belső rendet kéréssel szigorral állították helyre: „Őfelsége a szívével tartott tanácsot az egész ország megvédelmezéséről..., hogy kiirtsa a bűnt, megsemmisítse a hazugságot.”

A rend helyreállításában is kulcsfontosságú szerepet vállalt a hadsereg, melynek érdeke a hódítás volt, s ez csak stabil gazdasági-társadalmi háttérrel lehetséges. Az új vezető réteg – az Amarna-reform után a régi nem nyerte vissza szerepét – döntően katonákból állt, sőt még a templomok papságának jelentős részét is ők alkották. Kinevezésük feltétele a katonafáraók iránti teljes hűség volt. Hamarosan nagy szükség lett a megerősített hadseregre, mert Palesztina kis, korábban meghódított államai elszakadtak Egyiptomtól, s nyíltan a Mitannit már meghódító hettiták oldalára álltak. Megszűnt az az alárendelt (vazallus) államokból álló övezet, mely felfoghatta az Egyiptom elleni esetleges váratlan támadást, így az országnak újabb hadjáratokkal kellett biztosítania határait. A fáraók megpróbálták elérni, hogy a hettita-egyiptomi összecsapásra e határoktól a lehető legtávolabb kerüljön sor.

A majd száz év utáni újabb északi irányú támadásokat Széthi fáraó indítja, kinek neve is egyfajta programot jelent, hisz Széth hadisten. Az első hadjárat a nomád törzsek ellen sikeresnek bizonyult, ám a nagy összecsapás Egyiptom és Hatti (mert a források így nevezik a hettita birodalmat) közt még váratott magára II. Ramszesz uralkodásáig.

Széthi fáraó és Hathor istennő (újbirodalmi falkép)

II. Ramszesz

II. Ramszesz (i. e. 1290–1224) majdnem hetven esztendeig állt országa élén. Mikor uralkodása ötödik esztendejében elhatározta, hogy kiterjeszti Egyiptom határait, nagy elődjét, III. Thotmeszt kívánta követni. Hadait személyesen vezette Szíria stratégiai fontosságú városa, **Kades** felé. Az ott vívott ütközetről több részletes, esetenként költői leírás maradt ránk, melyek alapján a történetek jelentős mértékben rekonstruálhatók:

A mintegy 20 ezer fős egyiptomi sereg négy részre osztva haladt az **Orontész-folyó** partján a város felé. A részeket Amonról, Réről, Ptahról és Széthről (e név gyakorisága egyértelműen kultusza erősödéséről tanúskodik) nevezték el, **Muwatalli**, a hettita uralkodó, hogy ellenfelét megtévessze, két, szőkevénynek álcázott emberét küldte az egyiptomi táborba, akik közölték a fáraóval, hogy a hettita király elmenekült a város alól: „Fél ugyanis délre jönni a fáraó – élet, üdv, egészség – miatt, mivel azt hallotta, hogy a fáraó – élet, üdv, egészség – északnak tart.”

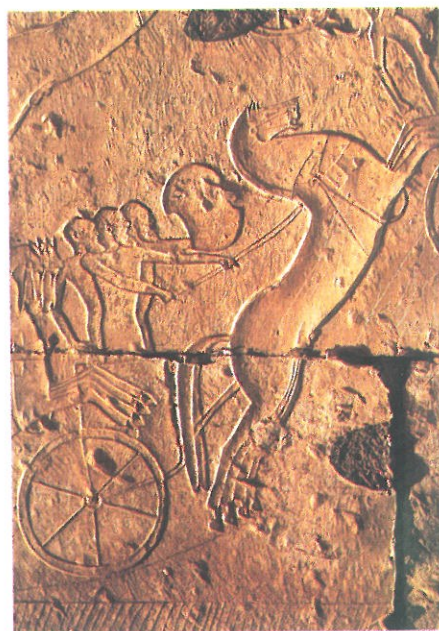
II. Ramszesz ezt el is hitte, s serege élére állva gyorsan üldözőbe vette a képzeletében már menekülő hettitákat, majd mikor nem találta őket, tanácstalanul letáborozott Kadestől északra az Amon hadtesttel. Már a Ré-hadtest is feltűnt a város alatti síkságon, mikor az egyiptomiak szerencséjére sikerült két hettita kémeket elfogniuk, akik bevallották, hogy Muwatalli csapdába csalta Ramszeszt. A felháborodott fáraó tanácskozássra hívta főembereit, ám közben váratlan dolog történt ...

„Miközben őfelsége az előkelőkkel tanácskozva ült, Hatti nyomorult, legyőzött fejedelme közeledett seregével, harci kocsizóival és öt kísérő sok idegen néppel. Átkeltek a Kadestől délre levő csatornán, behatoltak őfelsége csapatai közé, melyek felvonulóban voltak, és nem tudtak erről. Őfelsége seregei és harci

Hettita harci kocsi
(dombormű
Karnakból)

II. Ramszesz

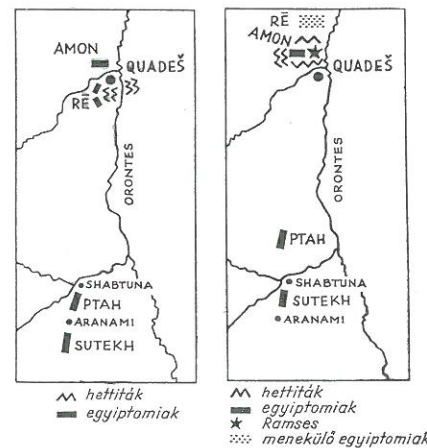
kocsizói megfutottak előlük észak felé, ahol őfelsége volt. Ekkor Hatti legyőzött fejedelmének ellenséges csapatai bekerítették őfelsége kísérőit, akik mellette voltak ...”

A hettita király tehát megkerülte a gyanútlan egyiptomiakat, s megtámadta a menetelésben lévő Ré-hadtestet. A hettiták 2500 harci kocsival, melyeken az egyiptomiakéval ellentétben három harcos volt, rontottak ellenfeleikre, így azok pánikszerűen megfutottak, majd nagy zűrzavart keltve bezúdultak a mit sem sejtő Amon-hadtest táborába, ahol a fáraó is tartózkodott. Ramszesz végzetes hibát követett el: az ellenség közelében megosztotta erőit. A hettita királyt legyőzöttnek tituláló jelzők ellenére is kiderül, hogy bizony a legyőzött egészen más volt ...

A fáraó kétségbeesetten fordult Amonhoz: „Hát ez mi, Amon atyám? Megfeledezhetik egy atya a fiáról? ... Hozzad kiáltok, Amon atyám! Itt vagyok idegenek közepette, akiket nem ismerek. Minden ország összefogott ellenem, egyedül maradtam, senki más nincs velem. Katonáim cserbenhagytak ...”

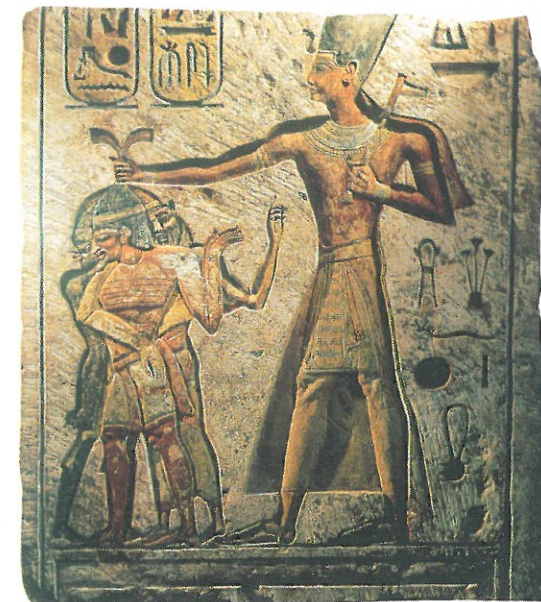
Am a fáraó szerencséjére, a hettiták nem tudtak ellenállni a szanaszét heverő rengeteg zsákmány csábításának, s szétoszolva fosztogatni kezdtek. Egy megjelenő kisebb egyiptomi csapat segítségével bízva a fáraó úgy döntött, hogy megkísérli a kitörést a gyűrűből: „Őfelsége egyedül volt, nem volt más vele. Őfelsége mint hullarakást taszította őket bele az Orontész vizébe, egyiket a másikra. (A szöveg itt váratlanul egyes szám első személyre vált.) Nyomukban voltam, mint egy griff, levstem az összes idegen országot egyedül, mikor csapataim és harcikocsizóim elhagytak engem, s egy sem jött vissza közülük ...”

Az eseményeket egyértelműen győzelemnek feltűntető egyiptomi leírások alapsabb vizsgálatakor hamar kiderül, hogy a magára maradt fáraó éppen csak az életét menthette. Másnap serege roncsaival távozott a csataterrről. Katonái nemigen számíthattak dicséretére: „...mindnyájan nyomorultak módjára viselkedtek, senki sem állja meg közületek a helyét ... Bárcsak én is Egyiptomban volnék ...”

A kadesi csata lefolyása

II. Ramszesz megragadja foglyait
(A dombormű szimbolikusan
a környező népek legyőzésére utal)

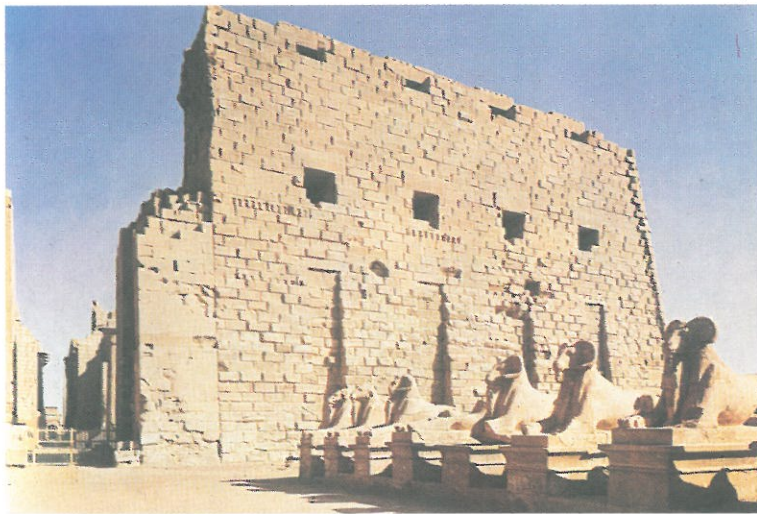
A béke időszaka

A hettita király békét kínált a most egy ütközetben ugyan legyőzött, ám még mindig nagyon erős Egyiptom királyának, aki azt el is fogadta. A szerződést azonban csak **III. Hattusilinek**, Muwatalli utódának uralkodása alatt kötötték. **Két példányban is fennmaradt, Egyiptomban a karnaki templom falán, s Hattusasban, a hettita királyok levéltárában.** A két szerződő fél kijelentette, hogy nem vezet a másik ellen támadó hadjáratot, viszont ha szövetségesét megtámadják, katonai segítséget nyújt.

„Ami pedig ezeket a szavakat illeti, amelyek Hatti országának és Egyiptom országának ezüst tábláján állanak, aki ezeket nem fogja megtartani, annak Hatti országának ezer istene Egyiptom országának ezer istenével együtt pusztítsa el a házát, a földjét és a szolgálóit!” – fejeződik be a szöveg, amely hetven esztendeig biztosította a békét a két birodalom között, hisz az egész Keleten nem akadt olyan állam, amely megkockáztatott volna egy ilyen támadást. A két ország közti béke az egész térség stabilitását tartóssá tette, s e szerződést méltán tekinthetjük az ókori Kelet első nemzetközi politikai szerződésének. A szerződést a kor szokása szerint házassággal is megpecsételték. A hettita király lányát adta Ramszeszhez feleségül. Az esküvő fényes külsőségek között zajlott:

„Hatti csapatai voltak, íjászok és lovasság,
mindannyian Hatti földjének fiai,
összevegyülve egyiptomiakkal.
Együtt ettek és együtt ittak,
egyetértők voltak, mint testvérek,
egyik sem haragudott a másikra.”

Egyiptomra történetének egyik utolsó, hosszú békekorszaka köszöntött. Monumentális építkezések folytak szerte az országban. **Luxor, Karnak, Abu Szimbel** – mind egyikük egy-egy látványos templomépítés színtere, melyek II. Ramszesz hatalmát voltak hivatva szimbolizálni. A fáraó közvetlen hangon szólítja meg az építkezéseken dolgozókat: „Maga...a Nap fia, Ramszesz beszél: Ti válogatott és járatos, ügyes kezű munkások! Ti vagytok azok, akik emlékeket faragnak nekem minden mennyiségben

... Ti kiváló, fáradhatatlan harcosok vagytok, akik állandóan munkájuk felett éberren virrasztanak, hogy ellássák kemény, de nagyszerű foglalkozásukat.”

A karnaki
Amon-templom
(előtte Amon
kos alakú szobrai)

Az itt dicsért munkások építették Ramszesz új fővárosát is a Nílus-deltában, de nemcsak újat alkottak, hanem jelentős számú korábbi épületet is renováltak, ami jelzi, hogy Ramszesz kora egyben a hagyománytisztelet (tradíció) kora, melynek kül- és belpolitikai stabilitása az Újbirodalom legszebb éveit idézte vissza.

Tengeri népek, idegen dinasztiák

A líbiaiak támadása

Úgy tűnt, hogy a Ramszesz kötötte szerződés, az egyiptomi-hettita szövetség korlátlan ideig biztosítja az ókori Kelet hatalmi egyensúlyát, s a két birodalom jólétét. Ám fél évszázados nyugalom után a i. e. 13–12. század fordulóján mind a kül-, mind a belpolitikában szaporodtak a fenyegető válságra utaló jelek. **Merneptah**, Ramszesz utóda alatt Líbiából, Afrika lassan kiszáradó, elsvatagosodó területéről tömegesen kerekedtek fel az ott élő nomád törzsek, s indultak a Nílus-völgy termékeny vidéke felé. Nem hódítási vágy, hanem a fenyegető éhség hajtotta őket, amikor megtámadták Egyiptomot. A korábbi kísérletektől eltérően most nagyobb katonai erőt képviselő törzsszövetségekbe szerveződve vándoroltak a Delta városai felé. Az országon – ahol fél évezrede nem járt ellenség – rémület lett úrrá. A veszély azonban rövid időre elmúlt, mert az összecepas a fáraó győzelmét hozta: „Nagy rettegés van a szívükben Egyiptomtól. Előrenyomulásuk véget ért. A lábuk nem áll meg, hanem fut. Lövészeik eldobják íjjaikat. Gyors csapataik szíve elfáradt a meneküléstől. Felhasították tömlőiket, földre dobták, megragadták zsákjaikat és elhajították. Líbia nyomorult, legyőzött fejedelme elmenekült a sötét éjszakában egyedül...” A fáraó az elfogott harcosokat saját seregébe sorozta, a többi foglyot pedig a templomok szolgájjá tette. Ezek után a hadsereg idegenekkel való feltöltése általános gyakorlattá vált, ami a későbbiekre nézve számos veszélyt rejtett magában.

A „tengeri népek”

A líbiaiak legyőzésével nem múlt el az országot fenyegető veszély: i. e. 1400 körül hatalmas népmozgás rázta meg az Európa középső részétől az Eufráteszig terjedő területet és a Földközi-tenger keleti medencéjét. A Balkánról, Sziciliából, Szardíniáról kiinduló népek megbénították a tengeri kereskedelmet. Az **akhajok** megszállták Krétát, e kereskedelem kulcspontját. A két évszázaddal későbbi második hullám már elérte a Földközi-tenger keleti partvidékét. A kis-ázsiai **frígek** elpusztították a hettita államot, a **filiszteusok** népe megszállta Palesztinát (e terület róluk kapta nevét), s a vándorlás utolsó hullámában a Balkán déli területeit elárasztották a **dórok**. Ekkoriban jelentek meg Kis-Ázsiában **lúkiaiak**. E népek már családjukkal, vagyonukkal érkeztek, s nemcsak kifosztották a meghódított területeket, hanem igyekeztek ott tartósan berendezkedni. Ebben az időben zajlott az Arábia északi területein élő **arámiak** északi irányú vándorlása is Mezopotámia és Asszíria felé. A vasfegyverekkel felszerelt harcosok megjelenése új korszak kezdetét jelezte, a **vaskorét**. A már ismert fém tömeges elterjedése soha nem látott lehetőségeket nyitott meg az emberiség előtt, ám a kortársak csak a pusztulást érzékelték. A nagy birodalmak megsemmisültek, az ókori Kelet hatalmi rendszere összeomlott.

III. Ramszesz

„Egyiptom országa magára volt hagyva, az emberek egymás ellen voltak. Sok évig nem volt felettük senki” – tudósít egy korabeli forrás. Tehát az országnak nemcsak hogy egyedül kellett felvenni a harcot a „tengeri népekkel”, hanem súlyos belső viszályok is gyengítették. A XIX. dinasztia viharos körülmények között halt ki, s a hatalmat új uralkodócsalád szerezte meg, melynek első tagja ismét a Ramszesz nevet vette fel, jelezvén, hogy nagy elődje nyomdokain járva az egyiptomi nagyhatalmat kívánja feléleszteni.

III. Ramszesz

III. Ramszesznek (i. e. 1184–1153) három ellenséges támadást is ki kellett védenie. A líbiaiak és a „tengeri népek” szárazföldön és tengeren egyaránt megpróbálták előzönlenni az országot, ám a Nílus-deltában vívott tengeri ütközetben az egyiptomi hajóhad nagy győzelmet aratott a parthoz csalogatott, majd onnan nyílzáporral elárasztott idegenek felett. Ezután a szárazföldön is csapást mért ellenfeleire az egyiptomi sereg. A fáraó megmentette Egyiptomot az inváziótól, ám a nomád népek lassú, békés megtelepedését már nem tudta megakadályozni. Az idegenek a gazdaságban és a hadseregben egyre fontosabb pozíciókhoz jutottak. Az állam erejét már meghaladták a jólétet sugározni kívánó hatalmas építkezések, III. Ramszesz mégsem csökkentett ezek ütemén. A munkások – Egyiptomban szokatlan módon – sztrájkjal feleltek: „Bizony nem csak azért vonultunk fel, mert éhezünk. Nagy mondanivalónk van! Bizony bűnököt követnek el a fáraónak ezen a helyén..”

Különösen súlyossá vált abban az időben, az amúgy is végsőkig terhelt parasztság sorsa: „Nem emlékszel a paraszt bajára a termés összeírásakor? A kígyó vitte el a gabona felét, a többi a vízilovak falták fel. Sok az egér a szántóföldön. Leereszkedik a sáska, a nyájak pusztítanak ... A maradéknak, amely a szérűn van, szintén vége lesz, a tolvajoknak jut...”

A tengeri népek szétzilálták a kereskedelem több száz éves rendszerét, az aranybányák kimerülőben voltak, a Ciprusról érkező réz mennyisége rohamosan csökkent. Jelentősége egyébként is a frígek ellenőrizte vasé mögött maradt, melyből az új korban egyre többre lett volna szükség. Mivel Egyiptom fő kiviteli cikke az arany és a gabona volt, a beszerezhető termékek mennyisége is a bányászat, illetve a mezőgazdaság termelésétől függött. Ez azonban a korabeli technikai feltételek mellett csak nehezen volt növelhető. Ráadásul a kereskedelem az ókori Egyiptomban sokkal inkább állami monopólium volt, mint a Kelet egyéb államaiban, ezért csak addig működött hatékonyan, míg az állam ellenőrizni tudta. Ehhez azonban a földek állami tulajdona elengedhetelen feltétel, ám a fáraó korlátlan tulajdonának elve már rég nem érvényesült.

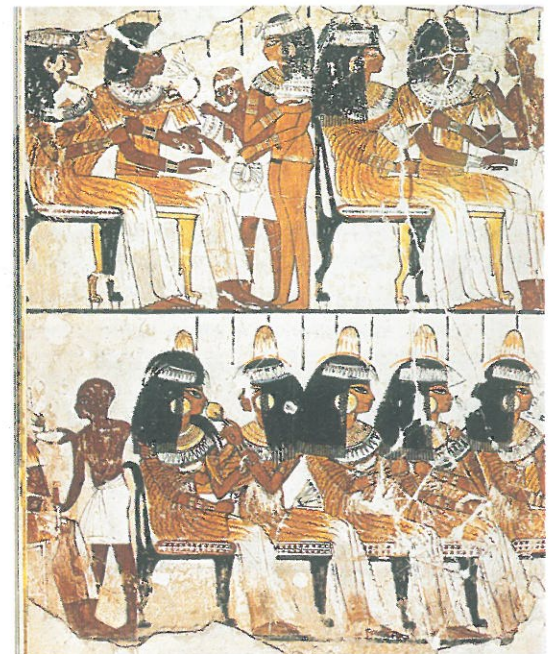
A 20. dinasztia korában már olyan vidékek is voltak az országban, ahol a föld alig 10%-a volt állami kézben, a templom tulajdona viszont 50%-ra rúgott. Különösen látványosan gazdagodtak Amon templomai, s ezzel párhuzamosan növekedett papságuk politikai szerepe is.

A bukás

III. Ramszesz gyanús körülmények között bekövetkező halála után a papság befolyása látványosan megnövekedett. Lehetséges, hogy részt vettek a fáraó elleni összeesküvésben is, hisz érdekükben állt a király meggyilkolása. Az ezután következő királyok alatt az uralkodói hatalom vészesen csökken. XI. Ramszesz, az utolsó az ilyen nevű fáraók sorában, elhatározta, hogy véget vet a már Théba egész környékét birtokló papság uralmának. Núbiai katonasága segítségével megostromolta Amon templomát, de sikere csak átmeneti volt. A thébai főpap, Herihor nemsokára már uralkodói néven címezte magát, s egész Felső-Egyiptomot a kezére kerítette. A fáraói hatalom a maradék területeken is csupán névlegessé vált. A hanyatló ország külpolitikai tekintélyének zuhanását jól példázza az ország követének, Wenamonnak főnóciái fogadtatása. A követ cédrusfáért ment, mint oly régóta sokszor az egyiptomiak. Ilyen kérést a nagyhatalom korában „megtiszteltetésnek” vettek, s általában ellenvetés nélkül teljesítették. Ám most váratlan esemény történt. „Ami pedig engem illet, én nem vagyok a te szolgád! És annak sem vagyok, aki téged küldött a szolgája már” – jelentette ki Büblosz uralkodója, majd gúnyosan megkérdezte: – „Mire való ez az ostoba utazás, amit veled csináltattak?” S mikor a fáraó neve szóba került, a követ is mellőzte a megtisztelő formulákat, hisz a fáraó „ember volt maga is”.

Nemcsak az országon kívül romlott, hasonló volt a fáraói hatalom megítélése a határokon belül is. A közbiztonság szinte az egész országban semmivé lett, megkezdődött a sírok rendszeres fosztogatása, ami ellen az uralkodók nem sokat tudtak tenni. Bizony Amon főpapja közel járhatott az igazsághoz, mikor így írt: „Ami pedig a fáraót illeti – élet, üdv, egészség – , ugyan kinek a főnöke ő még?”

Az Újbirodalom kora véget ért.

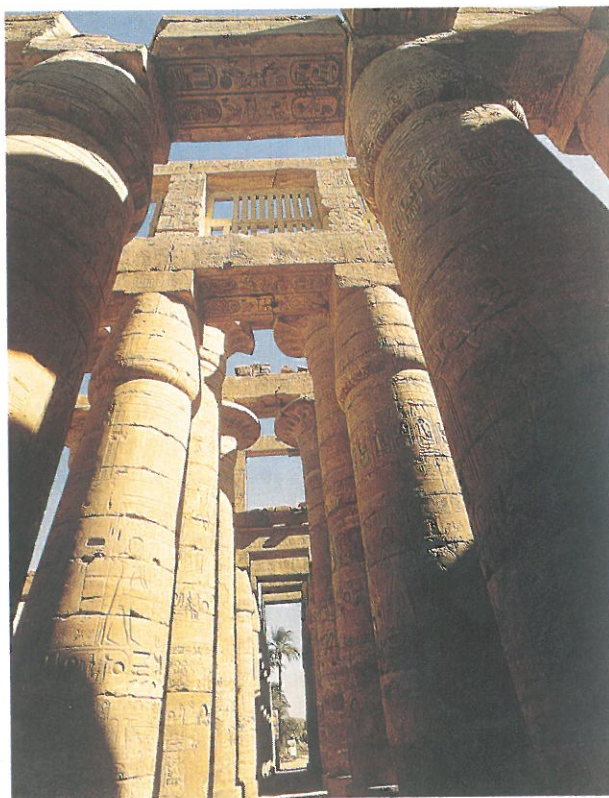
Lakomázó egyiptomiak

KÉSEIKOR

Az i. e. 1085–332 közötti időszakot nevezzük „késeikornak”. Az első dátum a Ramszeszek kihalását, a második pedig Egyiptom makedón megszállásának kezdetét jelzi. E korban Egyiptom idegen dinasztiák uralma alá került, több része bomlott, végül asszír, majd perzsa hódítóknak esett áldozatul.

A XI. Ramszesz halála utáni zavaros időszakot nemcsak a thébai papság használta ki hatalmának erősítésére. A líbiai törzsi vezetők is olyannyira hatalmassá váltak, hogy az i. e. 10. században megszerezték a fáraói címet is. Legjelesebb képviselőjük, **Sesonk**, megpróbálta újra nagyhatalommá tenni az országot. Líbiai harcosaira támaszkodva lerohanta a Salamon király halálával válságba jutó zsidó királyságot, elfoglalta Jeruzsálemet, s kifosztotta Salamon templomát. Az új fáraó Núbiába is indított expedíciót. Hadjárataival elérte, hogy Egyiptom ismét a Kelet tekintélyes hatalmává vált. Ám az országon belül a líbiai fáraók nem az államszervezetre, az egyiptomi hadseregére, hanem a törzsi vezetőkre, családjuk tagjaira és harcosaikra építették hatalmukat. Ugyanakkor elfogadták és átvették az egyiptomi kultúrát. Ez egy idő után a vezetők széthúzásához s az ország gyengüléséhez vezetett.

Az i. e. 8. századra Egyiptomban három hatalmi központ jött létre: **Thébában és környékén Amon papjai kormányoztak** az istenség nevében (uralmukat theokratikus, másként „isteni uralomnak” nevezzük).

A déli területen, **Etiópiában** erős állam jött létre **Napata** központtal, mely észak felé terjeszkedett, északon pedig a helyi líbiai fejedelmek kormányozták a Deltában épült fővárosukból, **Szaiszból**. A hatalmi vetélkedésből az etiópok kerültek ki győztesen, i. e. 715-ben megszállták egész Egyiptomot, így az ország újra egységessé vált. De nem sokáig, mert rövid idő múlva minden eddiginél jóval veszedelmesebb ellenfél jelent meg a határokon: a hódító asszír birodalom. i. e. 671-ben **Assur-ah-iddina** asszír király megszállta Alsó-Egyiptomot, majd hadai kifosztották a kincses Thébát is, de ennél délebbre nem sikerült eljutnia. Az ország etióp–asszír fronttá válto-

Az Amon templom Karnakban

zott. A szaiszi fejedelmek az asszírok vazallusaivá lettek, s esetleges lázadásukat keményen megtorolták.

„... a ... városokat, melyek hozzájuk csatlakoztak, gonoszat terveltek, nagyot-kicsinyt egyaránt fegyverrel öldöstek le... Hulláikat oszlopokra aggatták. Bőrüket lenyúzták és a város falaira vonták fel...” – hangzik az asszír király beszámolója egy ilyen büntető hadjáratról. Ám az asszírok képtelenek voltak tartani Egyiptomot, így az i. e. 655-ben visszazerezte függetlenségét. A szaiszi fejedelem, **II. Pszammetik**, akit korábban éppen az asszírok helyeztek trónjára, újra egyesítette az államot, majd AsszírIA hanyatlását kihasználva támadó hadjáratokat vezetett Palesztina irányába. Politikai éleslátására vall, hogy támogatta a krízis peremére került asszír birodalmat ellenfeleivel, az Újbabiloni Birodalommal és a médekkel vívott élethalálharcában. Jól tudta, ha AsszírIA megbukik, oda a Kelet stabilitása, és Egyiptomnak erre a stabilitásra igen nagy szüksége volt. E politikát utóda, **II. Nekó** fáraó is követte. A hadjáratok kezdetben sikereket ígértek, a végnapjait élő AsszírIA seregeivel együttműködő egyiptomiak az Eufráteszig törtek előre, uralmuk alá vonták Jeruzsálemet. Ám i. e. 605-ben **Karkemisnél** katasztrofális vereséget szenvedtek **II. Nabu-kudurri-uszur** babiloni trónörökös csapataitól. Nekó fáraónak le kellett mondania a szárazföldi terjeszkedésről, így hát figyelmét a tenger felé fordította. Hajóhadat építtetett, s valószínű, hogy az ő nevéhez fűződik a Nílus és a Vörös-tenger közti csatorna építése is. Parancsára föníciai hajósok körülhajózták Afrikát (kétezer évvel az európaiak előtt!). A hadseregben egyre nagyobb számban jelentek meg a görög zsoldosok, görög telepesek kaptak kereskedelmi kedvezményeket s letelepedési jogot az országban. Az egyiptomiak megszerezték Ciprus szigetét is, s közvetlen kapcsolatba kerültek az Égei-szigetvilág görögségével.

Ám viszonylag stabil bel- és külpolitikai helyzete ellenére Egyiptom áldozatul esett az **i. e. 525-ben** támadó hatalmas perzsa seregnek. Ha politikai szerepe véget is ért, gazdasági és kulturális jelentősége még évszázadokkal élte túl a mindenható fáraók uralmát.

IZRAEL TÖRTÉNETE

„Halld Izrael: az Úr a mi Istenünk, egy Úr!
Szeressed azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből,
teljes lelkedből, teljes erődből.”

(Mózes II., Károli G. fordítása)

Az Izrael név kettős értelmű: jelenti a népet, s jelenti az országot, ahol e nép él. Eredeti értelme: „Aki megharcolt Istennel”. Az elnevezés Jákob történetére utal, aki egy éjjelen megharcolt az Úr angyalával, s elnyerte az Izrael nevet.

Az ország története egyike az ókori Kelet legismertebb történeteinek, ugyanis a **Biblia ószövetségi könyvei** nemcsak vallási, hanem történeti szempontból is rendkívüli alaposággal tárgyalják Izrael; az ország és a nép történetét. Mégis nagyon nehéz hiteles képet kapnunk, mert a Biblia elbeszéléseiben sok a legenda és az utólagos betoldás, az események újraértékelése. Ez annak is a következménye, hogy a Biblia jóval a tárgyalt események után keletkezett, így ezeket gyakorta történetük után jó félezer évvel rendezték „könyvekbe”. A „biblia” szó

maga is „könyveket” jelent görögül. A korszak legfontosabb forrása az Ószö-
vetség, mely családok-nemzetségek történetébe ágyazva ismerteti a zsidóság
múltját. A Bibliában leírtak legfontosabb helyszíne a **Kánaán**.

Kánaán

A Jordán-folyó és a Földközi-tenger közti hegyes-völgyes vidéket lakói nevezték el **Kánaánnak**, azaz „**Ígéret földjének**”. A Jordán völgyében már emberemlékezet óta ott húzódik a környék legfontosabb kereskedelmi útvonala, a „királyi út”. A meredek hegygerincek észak–déli irányúak, ezért Egyiptomból Kis-Ázsia és Asszíria felé csak a Jordán mentén, a fontos kereskedővároson, a szíriai **Damaszkusz**on át lehet eljutni. Éppen ezért e terület rendkívül fontos szerepet játszott a Kelet történetében. Évezredekig erre jártak megrakott szamaraikkal a nomádok és a kereskedők, szállították Egyiptom aranyát, kőedényeit, s hozták cserébe az északi vidékek lazúrkövét, állatait, majd később a vasat. Az árut Damaszkuszban rakták át, amit nem is véletlenül neveztek az asszírok a „szamarak városának”. A térségben évszázadokon át kis városállamokba szerveződve éltek az emberek. E városállamok koalícióját győzte le III. Thotmesz fáraó a híres megiddói csatában, s ezzel e terület az i. e. 15. században fontos szereplőjévé vált Egyiptom történetének. Ma úgy mondanánk, hogy „bekerült a világpolitikába”. Kétszázötven éven át itt húzódott a két világbirodalom, az egyiptomi és a hettita határa. A déli városok egy részében egyiptomi helyőrségeket helyeztek el, északon pedig a hettitákkal „baráti szövetségben” lévő városállamocskák húzódtak. A „tengeri népek” vándorlása azonban megdöntötte a hettita államot, s régi határai mögé kényszerítette Egyiptomot. A térség egyszerre felbolydult: már nem volt olyan állam, mely összetartotta volna az itt élőket. A városok egy részét a tenger felől érkező **filiszteusok** szállták meg. E korból való az első olyan forrás, mely a zsidóságot említi. Az Egyiptomot megmentő Merneptah fáraó ún. „**Izrael-sztéléjén**” (a sztélé emlékoszlopot, emlékkövet jelent) megemlíti, hogy Kánaán területén lakik – sok más itt élő néppel egyetemben – Izrael népe is.

A zsidó nép eredete

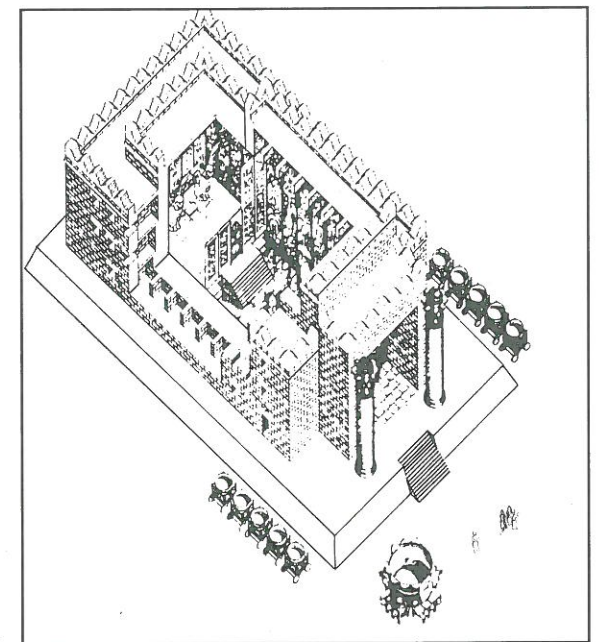
A „zsidó” szó a jehudi (Júdához tartozó) kifejezés torzult formája, maga a nép sémi eredetű, az i. e. 13. században jelent meg Kánaánban, vagy legalábbis e korba keltezhető az első írott forrás. Korábbi történetük bizonytalan. Valószínű, hogy őseik Elő-Ázsiából származtak, majd innen vándoroltak az i. e. 18. században délnyugat felé, s talán a hükszósokkal sodródtak Egyiptomba. Az Egyiptomba való bevonulást a Biblia Jákob és József történeteiben tárgyalja. Az egyiptomiak habirunak nevezték a beköltözőket. Ez eredetileg nem egy adott népcsoportot (etnikumot) jelölt, hanem életmódot. Az egyiptomi szóhasználatban jelentése „poros lábúak”, tehát az akkoriban még gyalogosan vándorló nomádokat értették alatta. E csoportok egyike lehetett a zsidó nép is. A zsidóság megjelenését Kánaánban az Egyiptomból való kivonuláshoz és Mózes személyéhez köti a hagyomány.

Az állam létrejötte

A Kánaánba érkező nép összeolvadt egy itt már az i. e. 15. század óta élő „héber” népcsoporttal, s hosszú folyamat után alakult ki Izrael egységes népe. Ám a kultúrában és a vallásban még a mai napig is kimutatható az egyiptomi-ázsiai kettősség. Az „Ígéret Földjére” érkező nép kiemelkedő **törzsi vezetői (bírái)** irányításával nehéz harcok után hódította meg (sokszor lemészárolta) nálánál fejlettebb, városi kultúrájú ellenfeleit. A filiszteusok elleni küzdelem emlékét megőrizték Sámson, Dávid és Góliát történetei. A hosszú harcokban a **12 zsidó törzs** szövetséget kötött, e szövetség vált később a szervezett állam alapjává. Az i. e. 11. században két nagyobb, szervezett egység jött létre: a déli **Juda** és az északi **Izrael**. A két területet a déliek egyesítették **Dávid** (i. e. 1010–970) uralkodása alatt. A győztes király elfoglalta Észak fontos városát, **Jeruzsálemet**, legyőzte, majd szolgálatába fogadta a vasfegyverekkel felszerelt filiszteus harcosokat. Utóda, **Salamon** (i. e. 970–930) alatt Izrael a térség „mininagyhatalmává” vált. A király egyiptomi mintára alkotta meg 12 körzetre osztott államát, majd feleséget is kért a nílus-parti országból. Kiváló szövetségi kapcsolatokat épített ki a szomszédos Föníciával, elsősorban is a türoszi királlyal, **Hiram**mal. Ezzel kezdetét vette egy több évszázados gazdasági és kulturális kapcsolat a két terület között. A türoszi uralkodó cédrusfát küldött, hogy Salamon megvalósíthassa legnagyobb művét, a jeruzsálemi templomot.

A zsidóság vallása

Elöljáróban le kell szögezni, hogy a zsidóság történetében megkülönböztetett szerep jut a vallásnak. **E vallás monoteista, nem ismer más istent, mint Jahvét, aki valaha a tűz, láng és vihar sivatagi istensége; pusztító erő volt.** Az i. e. 6. századtól nevének kiejtése tabu, ezért helyette más megnevezéseket – **Adonáj, Él, Elohim** – használnak, ami az „Uram, Istenem” megszólításnak felel meg. Kezdetben Jahve csak az izraeli törzsek egyetlen istene, más népek isteneinek létét nem vonták kétségbe. Később azonban istenfogalmuk egyetemessé válik, tehát Isten csak egyetlenegy van. Ebből következőleg a zsidó nép nem ismeri el más népek, más városok isteneit. (Vannak, akik párhuzamokat vélnek felfedezni az Aton-kultusz és Jahve-kultusza között.) Jahve és a zsidóság közti kapcsolat kölcsönös és kizárólagos, ami azt jelenti, hogy nemcsak a nép istene

Ilyen lehetett Salamon temploma

Jahve, hanem Izrael is Isten **választott népe**. A választott néppel az **Úr szövetséget** kötött, melyet megerősített azzal, hogy törvényt ad népének. Ez a törvény a **Tóra**. A törvények legfontosabb csoportja a **Tízparancsolat**, melyet Isten két kőtáblán nyújtott át az egyiptomi kivonulás vezetőjének, **Mózesnek**. Első pontjai a legszigorúbb, legkövetkezetesebb monoteizmust jelenítik meg:

„Én az Úr vagyok, a te Istened, a ki kihoztalak téged Egyiptomnak földéről, a szolgálat házából...

Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem.

Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, a melyek fenn az égben, vagy melyek alant a földön, vagy melyek a vizekben, a föld alatt vannak...”

(Mózes II., Károli G. fordítása)

A törvény végigköveti a zsidóság mindennapjait is, szabályozza az adásvételt, öröklést, házasságot, büntetést és a vallási szertartások rendjét. Mivel a törvény Mózes öt könyvében elszórtan jelenik meg, a zsidóság Tórának nevezi e könyvek összességét is. A törvényeket és a mindennapokat áthatja a választottság tudata, az Istenhez való kötődés. Az első szövetségeket az ún. „**ősatyák**”, a **patriarchák** – Ábrahám, Izsák, Jákob – kötötték. Ennek jelképe volt a körülmetélés. Mivel azonban nép újra meg újra eltávolodott a törvénytől, ezért a szövetséget újra meg újra meg kell újítani. Erre hivatottak a **próféták**, a **nabik**, Isten küldöttei, akik szigorúan őrzik a törvényt, s ápolják a hagyományt, a **Talmudot**. A Talmud az i. e. 5. századtól az i. sz. 5. századig tartó korszak vitáinak, bölcsességének, szónoklatainak gyűjteménye. A próféták tiszta formában kívánták megőrizni Mózes örökségét, s ennek érdekében hajlandóak voltak akár a fennálló renddel is szembeszállni. Ezt gyakorta úgy tették, hogy jóslatokat adtak a bűnös rend pusztulásáról.

Jahve kultuszának központjává Salamon a korábbi Silah helyett a Jeruzsálemben épített templomot tette. Itt helyezték el a „**frigyládát**”, mely a szövetség jelképe, s benne Mózes két kőtábláját. A templom azonban nemcsak az Úr dicsőségét volt hivatva jelképezni, hanem Salamon nagyságát is. Erre szolgált rendkívüli pompája ugyanúgy, mint a király egyéb látványos, a nép tűrőképességét végsőkig igénybe vevő építkezései:

„És Baalátot, s a tárházak minden városait, a melyek Salamonéi valának, a szeke-
reknek és a lovagoknak minden városait, és mindent, a mihez Salomonnak kedve volt,
megépíté Jeruzsálemben, a Libánuson és az ő egész birodalmának földén.” (Királyok
könyve II., Károli G. fordítása)

Izrael hanyatlása

Már Salamon utolsó éveiben elégedetlenség kezdődött, melynek fő oka a közmunkák és az adók állandó növekedése volt. Salamon nagy hatalomhoz méltó pompát szeretett volna teremteni, hisz tudta, hogy Keleten egy állam megítélése ettől is függ. De az állam még nem volt elég fejlett ahhoz, hogy a nagy munkákat könnyen elvégezhesse. A fő foglalkozás még mindig a pásztorkodás volt, de ennek jövedelmezősége messze alatta maradt a földművelésének. Ráadásul Kánaánban hiányoztak a könnyen művelhető területek. Így minden adó szinte elviselhetetlen terhet jelentett a régi szabadságához ragaszkodó lakosságnak. A lázadás az északi, a hagyományokhoz jobban

kötődő területeken kezdődött, majd nemsokára Júda és Izrael elszakadt egymástól. Északon új dinasztia került hatalomra, mely székhelyét **Samriában (Szamaria)** rendezte be. A meggyengült Júdát Sesonk egyiptomi fáraó seregei i. e. 925-ben végigdúlták, Jeruzsálemet kifosztották, a templom kincseit elrabolták. A valódi veszély azonban nem az egyiptomiak, hanem az i. e. 9. században megjelenő asszírok hozták. A külpolitikai helyzet romlásával párhuzamosan növekedtek a belső bajok. E korban mindkét államban számos próféta lépett fel ostromozva a zsidóság erkölcsseit, s felszólítva az ősatyák hitéhez való visszatérésre:

„Íme, paráznává lett az igaz város...”

Jaj azoknak, akik gonoszat terveznek ágyukban, majd reggel
világosságában végrehajtják...

Jaj a törvénykezőknek, akik hamis törvényt hoznak, és igazságsértő
ítéletet firkálnak...”

Az idegen kultuszok és kultúrák ellen lépett fel ez idő tájt az egyik legismertebb „nabi”, **Illés** próféta is. Gyűlölettel fordult szembe a föníciai kultúrával, s a Jahvéhoz való visszatérés jegyében az idegenek elleni harcra hívott. Ám ekkor inkább összefogásra lett volna szükség a térség kis államai közt. Talán épp e politika miatt azonban az összefogás elmaradt, sőt Izrael Salamon hagyományait követni akaró uralkodóját még trónjától is megfosztották. Az önmagával meghasonlott Izraelben hiába volt a próféták fellépése, az asszír veszélyt már nem tudták elhárítani. Izrael, mely kedvezetlenebb helyzetű volt, csak ideig-óráig tudta függetlenségének maradványait évi adó fizetésével megőrizni. Ám mikor Izrael királya egyiptomi segítségben bízva megtagadta az adófizetést, **II. Sarrukín** asszír király ostrom alá vette Samriát, majd i. e. 721-re az egész ország a kezére került. A győztes király a lakosság egy részét Asszíriába telepítette, s a zsidóság hagyományaiban azóta is él az elveszett 10 törzs legendája.

Zsidó férfiak
asszír fogságban

Nemsokára Júdára került a sor; Jeruzsálemet körülzárták az asszír hadak. Királyuk megadásra szólította fel Júda uralkodóját: „Most miben bízol hát, hogy fellázdátál ellenem? Te abban a törött nádszámban, Egyiptomban bízol! Pedig, aki rá támaszkodik, annak még a tenyerébe is fúródik és megsebzí – így jár mindenki, aki a fáraóban, Egyiptom királyában bíz!” Bizony e sorok nemcsak Júda szorult helyzetét érzékeltetik, a hanyatló Egyiptomra sem vetnek jó fényt... Az asszír állam bukása után Júda magához tért, ám a környező hatalmak nem sok lehetőséget adtak a maradék zsidó állam megerősödésére, Júda környéke – mint oly sokszor történelme folyamán – újra frontvezetővé vált: Nekó fáraó Egyiptoma és az Újbabiloni Birodalom küzdött e térségért. Júda királyai megpróbálták az egyiptomi és az újbabiloni nagyhatalom közt lavírozgatni, hisz a két szemben álló közt lehetőség nyílt az önállóság megőrzésére, sőt Júda némi terjeszkedésére is. Csakhamar kiderült, hogy Babilon az erősebb, így Júda Egyiptom mellé állt, hogy segítsen az egyensúly visszaállításában. Megtagadta a babiloni királynak fizetendő adót. E lépés azonban megosztotta a zsidóságot. Számosan úgy vélték, hogy Babilon mellé kell állni, köztük a kor legfontosabb prófétája, **Jeremiás**. Ő a hivatalos politika elleni agitálást összekapcsolta a királyi hatalom ostromozásával. Úgy érezte, hogy megfelelő megtisztulás esetén Jahve ismét megvédi népét, s hirdette, ha meghódnak Babilonnak, az ország megmaradhat. Figyelmeztető jel volt, hogy Babilon i. e. 597-ben megszállta a várost, s új királyt állított az ország élére. Jeremiás hiába figyelmeztetett, hogy **Nabu-kudurri-uszur** babiloni király Isten büntetése, ezért nem szabad neki ellenállni. A zsidóság megpróbálta, s ez lett a veszte: i. e. 587-ben a babiloni uralkodó másodszor is elfoglalta Jeruzsálemet. Salamon templomát lerombolta, s a zsidó nép jelentős részét Babilonba telepítette. A Biblia a „**babiloni fogság**” néven emlékezik meg az eseményekről. Babilonban ismét fontos szerep hárult a prófétákra: nekik kellett a nép egységét, s ami ezzel azonos, hitét fenntartani. Jeremiás élete végéig ostromozta népét, abban a hitben, hogy a fogság is Isten büntetése, ugyanakkor jövendölte a nép visszatérését, a megváltást.

A visszatérés 52 év múlva valósult meg. Az eseményt a Biblia a következőképp meséli el: **Dániel**, a Júdából származó előkelő ifjú a babiloni király fogságában sínylődött, s látnoki képességénél fogva meg tudta fejteni Belsaccar király álmait. A király álmában hatalmas szoborkolosszus jelent meg, melynek feje aranyból, melle és karjai ezüstből, hasa és oldalai rézből, lábszárai vasból, lábai pedig vasból és agyagból voltak. A szobrot egy kő ledöntötte. Ebből Dániel az agyaglábú babiloni kolosszus ledőlését jósolta. „Mégmértél és könnyűnek találtattál...” (Mene, tekel, ufarszin) – hangzott másik megfejtése. S valóban, a várost még az álomfejtés éjjelén elfoglalták a perzsák.

A valóság más: **Kürosz** perzsa király előtt Babilon i. e. 539 októberében harc nélkül nyitotta meg kapuit. A zsidóság fogsága véget ért; a perzsák visszaengedték a választott népet Júdába. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy nem mindenki kívánt visszatérni. Jeruzsálemben felépülhetett a második templom, ám a zsidó állam hosszú időre perzsa függésbe került.

FÖNÍCIA FÉNYKORA

„Tyros, így beszéltél: Szépségben tökéletes hajó vagyok.

Ki volt Tyroshoz hasonló, mely most temető a tenger közepén?”

(Ezékiel próféta)

A föníciaiak a zsidósághoz hasonlóan semita eredetűek, s a nép valamikor az i. e. IV. évezred végén telepedett meg a Földközi-tenger partján. Az általuk lakott területet a Galileai-fennsík, az Orontész folyó és a Libanoni-hegység határolja. E környezet alapvetően meghatározta a lakosság életmódját és későbbi történelmét. Fönícia ugyanis a szárazföld felé zárt, a lakosság a hegyvidék és a tengerpart közti keskeny sávra szorult, következésképp e vidék életében a tenger játszott a legfontosabb szerepet. Már az i.

e. III. évezredben tudósít egyiptomi forrás arról, hogy Sznofru fáraó föníciai hajósokkal szállított cédrusfát építkezéseihez. Ez nemcsak egy év- ezredekig tartó kapcsolat kezdetét jelzi, hanem azt is, hogy Fönícia lakói a Földközi-tenger keleti medencéjének **legkiválóbb hajósai, kereskedői** voltak. Másra amúgy sem nagyon nyílt lehetőség, hisz a meredek hegyoldalak nemigen kínáltak földművelésre alkalmas terepet.

Az itt élő lakosság már korán **városállamokba** tömörült, melyek tartósabb kapcsolatra csak ritkán léptek egymással. „Országról” tehát nem beszélhetünk, maga az elnevezés, melyet a görögök adtak – phoinikioi/föníciaiak – sem

országot jelöl, hanem a népre vonatkozik, jelentése: „sötétesbarna bőrűek”. Egyesleges föníciai történelemről sem beszélhetünk, inkább csak az egyes városok történetéről. Ezek közül a legfontosabbak északról dél felé haladva: **Ugarit, Búblosz, Berut, Szidon, Türosz**. A hosszú föníciai történelem során hol egyik, hol másik szerezte meg átmenetileg a vezető szerepet a térségben, de tartós egység nem alakult ki. A földrajzilag zárt helyzetnek azonban voltak rendkívüli előnyei is. Ez a terület volt az ókori Kelet egyik legfontosabb kereskedelmi csomópontja; Szíria, Mezopotámia és Egyiptom áruai találkoztak itt. A városok a távolsági kereskedelem átrakóhelyeinek és raktárainak szerepét is betöltötték. A tengeri szállítás jóval biztonságosabb volt, mint a Jordán-völgy útjai, s nagyobb tömegű áru – pl. cédrus – mozgatását tette lehetővé.

Libanoni cédrusok

Hajózás és kereskedelem

Az i. e. 7. századig a föníciai hajósok voltak a Földközi-tenger urai, de vezető szerepük fenntartásához a hajózás folyamatos fejlesztésére volt szükség. Már az i. e. I. évezredre kifejlesztettek két hajótípust: a kereskedelmi célokat szolgáló ún. „kerek hajót”, mely evezőkkel volt felszerelve, és az ún. „hosszú hajót”, mely vitorlákkal is rendelkező hadihajó volt. Hajókkal nemcsak a városok királyai, hanem a kerekedő arisztokrácia is rendelkezett, tehát a kereskedelem nem volt állami monopólium. Éppen ezért a kereskedők a város vezetésébe is beleszólhattak, az uralkodó mellett tanácsot alkotva, a király a tanács és a hivatalnokai segítségével kormányzott. A városok zsoldosokat is tartottak, ezek egy része a hajókon szolgált, s ha kellett, akár erőszakkal is érvényt szerzett megbízói érdekeinek. **Az első évezredre már kereskedelmi bázisok hálózták be a Földközi-tenger medencéjét.** Ezek nagyságukat tekintve inkább csak alacsony lélekszámú telepek voltak, de biztosították az állandó föníciai jelenlétet, s ellenőrizték az idegenek elől féltékenyen titkolt kereskedelmi utakat. Ilyen telepek jöttek létre Szicíliaiban, Máltán, Hispániában és Észak-Afrikában. Ez utóbbi területen alapították i. e. 814-ben – a hagyomány szerint Dido királynő vezetésével – türoszi hajósok **Karthágót** (Újváros). A város nemsokára a Földközi-tenger nyugati medencéjének vezető hatalmává, kereskedelmi telepéből virágzó nagyvárossá vált.

A legfontosabb telepek azonban **Ciprus** és **Kréta** szigetén voltak. Ciprus volt az ókor talán legnagyobb réz-exportőre, így a réz- és bronzkorban ellenőrzése rendkívüli hatalmat és gazdagságot jelentett. A „minózi Kréta” pedig az i. e. 15. századig a kézműipari termékeknek, valamint a **bornak, olajnak** és **gyapjúnak** hihetetlen tömegét állította elő, s a föníciai kereskedők is igyekeztek ezek szállításának hasznából kivenni a részüket. A sziget nagyon sokáig kereskedelmi vetélytársnak is számított, ám az i. e. 15. században jelentősége csökkent, majd a tengeri népek elpusztították. A föníciaiak azonban nemcsak más területek áruit szállították, nekik is voltak messzeföldön híres termékeik, olyanok mint például a **bíbor**, az **üveg**, a **cédrus** és a **papirusztekercsek**. A bíborfestéket a bíborcsigából állították elő, ám ennek módja szigorú titok volt. A papirusz ugyan Egyiptomból érkezett, de Búblosz városa olyan jelentőségre tett szert ennek továbbító kereskedelmében, hogy neve azonossá vált a papirusztekercs nevével: innen ered a biblia, bibliotéka stb. szavunk. Föníciaiak találták fel az üveget, de ők állították elő a legjobb minőségű bronzot is. Királyi exportcikkeknek számított a Libanon-hegységben kitermelt cédrus, a sumer-kor uralkodóitól a fáraókon át Babilon királyaiig évszázadokon át vetélkedtek érte. (Hiram türoszi uralkodó is szállított Salamonnak!)

Fönícia kereskedelme előtt újabb távlatok nyíltak meg a tengeri népek vándorlásával. Ugarit kivételével a városok átvészelték a pusztítást, a nagy birodalmak pedig összeroppantak. A vezető szerep **Türosz** kezébe került, főleg azután, hogy a filiszteusok feldúlták legnagyobb vetélytársát, Szidont. Türoszi hajók járták a tengereket egészen Héraklész oszlopaiig (Gibraltár). Látványos tengeri vállalkozásokat is indítottak a Fekete-tenger déli partvidékére. **Hiram** (i. e. 969–936) türoszi király Salamonnal szövetségben expedíciót küldött a legendás „Ofir”-ba, mely valószínűleg a kelet-afrikai partvidék (Fekete-Afrika) gazdag területeinek valamelyike lehetett. Erről a Biblia is megemlékezik: „És elküldé Hiram az ő szolgálait hajókon, akik jó hajósok és a tengeren jártasak valának, a Salamon szolgáljaival. És egészen Ofirig menének és hozának onnét négyszázhusz táalentum [egy táalentum = 26 kilogram!] aranyat és vivéket

Föníciai hajó (Asszír falkép)

Aranylemez föníciai felirattal

azt Salamon királynak.” A két állam közti kapcsolat nemcsak egy alkalomra korlátozódott: Salamon egyik felesége föníciai volt, s az onnan származó Baal-kultusz az i. e. 8. századig igen népszerű Izraelben.

A gazdagság, amit Fönícia felhalmozott, a kikötővárosok fontos szerepe a kereskedelemben az i.e. 8. században felkeltette Asszíria érdeklődését, s a birodalom uralkodói arra törekedtek, hogy adófizetőiké tegyék a városokat. Türosz megkímélése 150 talentum aranyába került a város királyának, s a későbbiekben az asszír király még azt is kikötötte, hogy Türosz ura követet is csak az asszír megbízott jelenlétében fogadhat. S miután a város mégis megtagadta az adófizetést, Assur-ban-apli i. e. 668-ban ostrom alá vette, de a szigetre épült, jól védhető várost bevennie nem sikerült.

Amit nem sikerült az asszíroknak, megtették a babilóniak: Nabu-kudurri-uszur i. e. 572-ben megszállta a várost. A babilóni fennhatóság nem tartott sokáig, néhány évtized múlva perzsa hódítók érkeztek, s Türoszt birodalmuk egyik tartományának részévé tették. A perzsa hódítással Fönícia jelentősége nem minden tekintetben csökkent: a föníciai hajósok fontos szerepet játszottak a perzsa flottában, viszont a kereskedelmi pozícióikat már nem sikerült visszaszerezniük. A görög hajósok végképp kiszorították őket a Földközi-tenger keleti medencéjének kereskedelméből. Nyugaton Karthágó jóvoltából még több száz évig jelentős hatást gyakoroltak: Hanno tengernagy vezetésével eljutottak a Guineai-öbölbe, Himilko nevű vezetőjük irányításával elérték a ködös „ön-szigeteket” (Brit-szigetek).

Ha hihetünk Hérodotosznak, föníciaiak voltak azok, akik először i. e. 595 táján körülhajózták Afrikát. Az útra a megbízást II. Nekó fáraó adta. Ezek az eredmények azonban évszázadokig rejtve maradtak, nem úgy, mint e nép legfontosabb találmánya; a **22 mássalhangzójelből álló betűírás**, melyet az első évezredben átvettek Kánaán lakói is, ezután pedig rohamos gyorsasággal terjedt el Kis-Ázsiában, majd a görögség körében.

